

«Вони – етнічні євреї»: Антисемітизм та ставлення до Ізраїлю в Росії та Україні в контексті війни (2022 – 2024 рр.)¹

В'ячеслав Ліхачов

Зміст

Резюме

1. Контекстуалізація
2. Передісторія: особливості антисемітизму в Росії та Україні до 24 лютого 2022 р.
3. Антисемітські інциденти у 2022–2024 рр.: опис та динаміка
4. Політичний контекст; позиція влади
5. Ставлення до Ізраїлю до та після 7 жовтня 2023 р.; вплив антиізраїльських настроїв на антисемітизм

Висновки

Резюме

24 лютого 2022 р. привернуло увагу всієї міжнародної спільноти до пострадянського простору. 7 жовтня 2023 р. безжальна атака терористів із ХАМАС на Ізраїль стала наочною ілюстрацією того, що Кремль не є самотнім у своїй готовності пролити море крові на шляху досягнення своїх людозжерських цілей. Небувала хвиля ненависті до євреїв, яка піднялася слідом у всьому світі, змусила згадати найпохмуріші історичні періоди. Парадоксальним чином, на тлі підвищення інтересу до антисемітизму та збільшення уваги до Росії та України задовольнити запит на інформацію про антисемітизм у цих країнах сьогодні складно.

Ситуація тим часом змінюється доволі швидко та істотно. При цьому доволі очевидним є те, що вона розвивається у двох країнах у різні боки. Це тим більше заслуговує на увагу, що раніше, попри збройний конфлікт, який триває з 2014 р., і різницю в політичній системі та суспільних настроях, прояви антисемітизму донедавна значною мірою мали спільні майже для всього пострадянського простору риси.

¹ Англійською мовою доповідь була підготовлена для американського партнера Центру громадянських свобод, правозахисної організації Об'єднання комітетів для євреїв бувшого Радянського Союзу (UCSJ, Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union) та оприлюднена на сайті UCSJ: <https://ucsj.org/latest/article/report-on-antisemitism-in-russia-and-ukraine-analyzing-attitudes-toward-jews-and-israel-in-the-region/>. Переклад доповіді українською мовою публікується з дозволу правовласників.

На ситуацію з антисемітизмом на пострадянському просторі раніше практично не впливала динаміка палестино-ізраїльського конфлікту. «Носіями» антисемітизму в Росії та Україні залишалися традиційні групи – неонацисти, інші ультраправі та просто радикальні націоналісти, а також учасники консервативних релігійних груп. «Лівий» інтелектуальний антисемітизм пострадянським країнам загалом був невластивим. Порівняно зі США та країнами Західної Європи, кількість зафіксованих злочинів (фізичного насильства та актів вандалізму) на ґрунті антисемітизму в Росії та Україні виглядає мізерною, при цьому фіксувалася довгострокова тенденція до поступового скорочення їхньої кількості.

Протягом останніх трьох років у Росії та Україні в контексті повномасштабної війни, яка кардинальним чином змінює оптику, відбувається переосмислення образу євреїв та Ізраїлю. У цій ситуації у двох країнах, що воюють, чітко проявляються протилежні тенденції.

У Росії, через загальну логіку пропагандистського забезпечення агресії проти України, антисемітизм зайняв помітне місце в державній ідеології. Антисемітські висловлювання регулярно дозволяє собі президент Росії Володимир Путін. У масовій свідомості стався перелом у суспільних настроях щодо близькосхідного конфлікту – Ізраїль втратив симпатії більшості росіян. Найбільш агресивні прояви антисемітизму, аж до терористичних актів, пов'язані насамперед із радикальними ісламістськими групами.

В Україні кількість антисемітських інцидентів помітно знизилася, а зафіксовані випадки здебільшого мають менший характер, ніж раніше. Держава зміцнила законодавчу базу у сфері боротьби з антисемітизмом, підвищився рівень розкриття антисемітських злочинів. Українці відчують солідарність із народом Ізраїлю. Проте, українське суспільство в контексті війни зазнає значного стресу. Загальні виклики, з якими Україна цілком імовірно зіткнеться у найближчому майбутньому, можуть негативно вплинути й на ситуацію з антисемітизмом.

Динаміка розвитку ситуації може зробити висновки цієї доповіді застарілими досить швидко. Для кращого розуміння того, що відбувається в Росії та в Україні, є важливим здійснювати постійну програму моніторингу проявів антисемітизму.

1. Контекстуалізація

24 лютого 2022 р. прикуло увагу всієї міжнародної спільноти до пострадянського простору. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало одним із найсерйозніших з часів Другої світової війни випробувань для всієї системи глобальної безпеки. Геополітична ситуація, що загалом склалася за три з половиною десятиліття після закінчення Холодної війни, і ніби то забезпечувала баланс і стабільність у світі, на наших очах відійшла в минуле. Агресивне бажання Кремля змінити співвідношення сил на світовій арені призвело до формування нових військово-політичних блоків: Контактної групи з оборони України («формат Рамштайн»), з одного боку, і альянсу Росії, Білорусі, Північної Кореї, Ірану та до певної міри Китаю, з іншого. Питання про оптимальну стратегію протидії Росії та її союзникам було одним із пріоритетних на порядку денному виборів у Сполучених Штатах. Обраний президент висловлює намір покласти війні кінець, хоча ідеї, які озвучуються, поки що не виглядають як чіткий і справді реалістичний план.

7 жовтня 2023 р. безжальна атака терористів із ХАМАС на Ізраїль стала наочною ілюстрацією того, що Кремль не самотній у своїй готовності пролити море крові на шляху досягнення своїх людодських цілей. В останній рік Близький Схід потіснив Східну Європу у випусках міжнародних новин. **Небувала хвиля ненависті до євреїв, яка піднялася слідом у всьому світі, змусила згадати найпохмуріші історичні періоди.** І в абсолютному кількісному вимірі, і відносно попередніх років зростання числа антисемітських інцидентів після початку операції Армії оборони Ізраїлю «Сталеві мечі» проти терористів ХАМАСу в Секторі Гази значно перевищило попередній схожий спалах, який супроводжував «інтифаду аль-Акса» у 2000–2002 рр.²

До формування 20–25 років тому парадигми «нового антисемітизму», в якому визначальну роль відіграють антиізраїльські настрої, у благополучних західних демократичних країнах складалося відчуття, що антисемітизм відходить у минуле. Особливо сильно оптимістичні очікування відчувалися у 1990-х рр., коли палестино-ізраїльський переговорний процес супроводжувався надією на мирне врегулювання близькосхідного конфлікту. Водночас у першу декаду після розпаду Радянського Союзу увагу закордонних спостерігачів привертала проблема антисемітизму у країнах, що виникли на його уламках. Пострадянський простір, з його численним єврейським населенням, економічними проблемами, політичною нестабільністю та міжетнічними конфліктами викликав у цей період занепокоєння. Вчені писали книги про товариство «Пам'ять» та радянську «антисіоністську» ідеологічну спадщину, правозахисні та єврейські організації, включаючи Об'єднання комітетів (UCSJ) та Ваад³ СРСР (що після 1991 р. розділювався на національні об'єднання в нових державах, що в Росії та Україні зберегли назву «Ваад»), розгортали систему моніторингу ситуації на місцях. Страх перед антисемітизмом був одним із факторів, що стимулювали масову алію до Ізраїлю та еміграцію до Німеччини та США, де євреїв із (колишнього) Радянського Союзу приймали як біженців. Минуло десять років, і на тлі «інтифади аль-Акси» стало очевидним, що потенціал антисемітизму в Західній Європі та Північній Америці був недооцінений. А ось ситуація на пострадянському просторі, навпаки, справляла враження як така, що

² Наприклад, Антидифамаційна ліга зареєструвала у Сполучених Штатах десять тисяч антисемітських інцидентів за рік з 7 жовтня 2023 року. до 7 жовтня 2024 р. (*Jonathan Greenblatt*. 10/7. A Devastating Loss and Suddenly, a Different World...// *ADL*. 10/07/2024. <https://www.adl.org/resources/article/107-devastating-loss-and-suddenly-different-world>). Вдвічі зросла кількість антисемітських інцидентів у Франції (*Antisemitic Incidents in France Up 200% This Year, Interior Minister Warns After Attempted Synagogue Arson*// *The Algemeiner*. August 26, 2024. <https://www.algemeiner.com/2024/08/26/antisemitic-incidents-france-up-200-this-year-interior-minister-warns-attempted-synagogue-arson/>). У Німеччині приблизно 5 тис. антисемітських інцидентів, зафіксованих за підсумком 2023 р., половина сталася після 7 жовтня (Уполномочений правительства Германии по борьбе с антисемитизмом заявил, что с 7 октября 2023 года страна сталкивается с «цунами» ненависти к евреям// *Лехаим*. 7 октября 2024. <https://lechaim.ru/news/upolnomochennyj-pravitelstva-germanii-po-borbe-s-antisemitizmom-zayavil-cto-s-7-oktyabrya-2023-goda-strana-stalkivaetsya-s-tsunami-nenavisti-k-evreyam/>). В Австралії кількість зафіксованих у період з 1 жовтня 2023 р. по 30 вересня 2024 р. антисемітських інцидентів зросла на 316% щодо аналогічного періоду 2022 – 2023 років (див. доповідь Виконавчої ради австралійського єврейства: <https://www.ecaj.org.au/over-2000-anti-jewish-incidents-in-12-months/>). Майже у півтора рази зросла кількість антисемітських інцидентів в Аргентині (*Ignacio Hintermeister*. Se incrementaron en un 44 por ciento los casos de antisemitismo en el país// *El Litoral*. 7.9.2024. https://www.ellitoral.com/informacion-general/incrementaron-44-ciento-casos-antisemitismo-pais_0_8RNPmN5yFn.html).

³ "Ваад" (рада) - історична назва центрального органу автономного общинного самоврядування євреїв у Речі Посполитій.

стабілізується, і поступово перестала спеціально цікавити навіть такі профільні організації, як Антидифамаційна ліга.

Деяке піднесення інтересу до теми антисемітизму на пострадянському просторі відбулося десять років тому, після російської окупації Криму та початку збройної агресії на Донбасі у 2014 р. З одного боку, свій антисемітизм охоче демонстрували високопоставлені функціонери маріонеткових проросійських проксі-режимів у **Донецьку та Луганську**⁴, а також численні російські націонал-радикали, включно з відвертими неонацистами, які їхали воювати в Україну. З іншого боку, **Кремль активно використав звинувачення України в антисемітизмі** для дискредитації країни, яка зазнала агресії, на міжнародній арені⁵. Парадоксальним чином, російська пропаганда з 2014 р. не гребувала сама використовувати лайт-версію антисемітизму для внутрішньої аудиторії⁶. У підконтрольних російському уряду цілком мейнстримних ЗМІ Майдан зображувався одночасно як нацистський путч та єврейська змова⁷. Через відтінок сенсаційності, тема інструменталізації антисемітизму в контексті російсько-української війни, що тільки починалася, стала привабливою для авторів, які раніше мало цікавилися питанням. Нерідко їх спроби експлуатувати ажіотажний попит аудиторії на екзотику, що прикидаються аналітикою, тільки заплутували читачів⁸. Крім того, **інформаційний простір засмічувався цілеспрямованою дезінформацією та маніпуляціями, які продукував Кремль та пов'язані з ним пропагандистські структури**, які іноді навіть вдавалися правозахисними⁹. За допомогою фінансових важелів пов'язані з Росією єврейські меценати, такі як Вячеслав (Моше) Кантор чи Міхаїл Мірілашвілі, опосередковано впливали на оцінки ситуації на пострадянському просторі світовими центрами вивчення антисемітизму та Голокосту¹⁰. У результаті, коли інформаційна хвиля схлинула, вона

⁴ Див., напр.: В “ДНР” і “ЛНР” процвітає антисемітизм // *ZMINA*. 8 листопада 2015. https://zmina.info/news/v_dnr_i_lnr_procvitaje_antisemitizm-2/

⁵ Див., напр.: Вячеслав Лихачев. Інструменталізація антисемітизму в контексті російсько-українського конфлікту // *Тирош – труды по иудаике*. Вып.20. 2020. 339-351. <https://archive.jpr.org.uk/download?id=13111>

⁶ Див., напр.: НТВ: антисемітизм как пропагандистское оружие против Украины // *Евреи Евразии*. 30.03.2014. <http://jewseurasia.org/page16/news44168.html>

⁷ Див., напр.: Виктор Шнирельман. «Майдан» как «Хазарский заговор» // *Хазарский альманах*. 2016. Т. 14. С. 285–321. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/171776/16-Shnirelman.pdf>

Семен Чарный. «Еврейский вопрос» и «украинский кризис» 2014–2015 гг.: проявления антисемітизма и политтехнологические обвинения в антисемітизме // *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*. 2015. № 2 (12). С. 27–34. <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/docs/forumruss24/03Semen%20Charnyj>

⁸ Див., напр.: Sam Sokol. Putin's Hybrid War and the Jews: Antisemitism, Propaganda, and the Displacement of Ukrainian Jewry. New York: Institute for the Study of Global Antisemitism and Policy, 2019.

⁹ Див. напр.: *International Human Rights Movement “World without Nazism”*. The White Papers of Hate – 2015. Moscow: Book Club Knigovek, 2015. <https://civication.org/upload/iblock/a1e/a1e9070cebb784357f350e22d983b240.pdf>; *Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*. White Book on Violations of Human Rights and the Rule of Law in Ukraine. Moscow: 2014. <https://mid.ru/upload/archive/28781415c6a7b52fd51eae7c2944d4b4.pdf>

¹⁰ Вячеслав (Моше) Кантор, який п'ятнадцять років (у 2007 – 2022 рр.) очолював Європейський єврейський конгрес, фінансував центр вивчення сучасного антисемітизму (перейменованний на його честь) у Тель-Авівському університеті. Доповіді центру широкі використовувалися у російській пропаганді, див., напр.: Милослав Янопольский. Притеснення євреїв усилились на Украине // *LENТА.RU*. 7 апреля 2021. <https://lenta.ru/news/2021/04/07/antisemitism/>

залишила широку аудиторію, яка цікавилася ситуацією, швидше дезорієнтованою, ніж такою, що розібралася в питанні.

Останніми роками зовнішній спостерігач, який цікавиться темою антисемітизму на пострадянському просторі, потерпає від браку інформації та експертизи. Якщо ще десять років тому кілька організацій із різним ступенем успішності намагалися робити зведений моніторинг антисемітизму країнами регіону (як приклад можна згадати періодичні доповіді Євроазіатського єврейського конгресу¹¹), то на сьогодні нічого такого не існує. Євроазіатський єврейський конгрес після приходу у 2017 р. нового, лояльного Кремлю керівництва звернув роботу з моніторингу антисемітизму.

Навіть на рівні окремих країн в останні роки ситуація зі збором інформації з місць все гірша. В Україні необхідність реагувати на виклики, пов'язані з повномасштабною війною, змінила пріоритети та переорієнтувала діяльність єврейських громадських організацій загалом. Остання опублікована річна доповідь про антисемітизм Об'єднаної єврейської общини України відноситься до 2021 р.¹² Ваад України навіть не встиг до початку повномасштабної війни оприлюднити доповідь за 2021 р., яку було підготовлено. Щоправда, в країні вільно діють іноземні журналісти, Єврейська агенція для Ізраїлю та інші міжнародні організації, тож за бажання та наполегливості зовнішній спостерігач може отримати загальне уявлення про ситуацію в Україні. Доступ до інформації з Росії є більш ускладненим. Сохнут був змушений припинити роботу, більшість закордонних журналістів вважали за краще виїхати. Попри сучасні інформаційні технології, нова «залізна завіса» стає все менш прозорою. При цьому всередині країни вивчення антисемітизму стало зовсім непопулярним. Російський єврейський конгрес (РЕК), остання з єврейських громадських організацій, яка приділяла увагу цій темі, вже кілька років не публікує оглядів на основі моніторингу антисемітизму, як робилося раніше¹³. Інформаційно-дослідницький центр (ІДЦ) «Со́ва», який спеціалізується на дослідженні ксенофобії та злочинів на ґрунті ненависті¹⁴, російська влада з весни 2023 р. намагається закрити¹⁵. Спроби міжнародних єврейських організацій, таких як Сохнуть та Всесвітня сіоністська організація, включати розділ про колишній СРСР у свої глобальні доповіді про антисемітизм, лише ілюструють неможливість адекватного розуміння того, що відбувається в Росії та Україні, без знання місцевих мов і без урахування контексту¹⁶.

¹¹ Див. архів матеріалів: <http://jewseurasia.org/page443>

¹² Див.: Антисемітизм в Україні. Звіт за 2021 рік.

[https://jew.org.ua/images/pdf/AntisemitismUKR2021_compressed%20\(1\).pdf](https://jew.org.ua/images/pdf/AntisemitismUKR2021_compressed%20(1).pdf). Попередні доповіді Об'єднаної єврейської общини України за 2018 – 2020 роки. Див.: <https://jew.org.ua/ua/anti-semitism>.

¹³ Згідно з останнім річним звітом про діяльність за 2023 р. (<https://drive.google.com/file/d/1RH-EuUCMax3GX4sC73Jst9uzRmKZlfcv/view>), РЕК продовжує програму «Протидія антисемітизму», включаючи «щоденний моніторинг антисемітських проявів», і навіть «підсилив роботу» та «впровадив моніторинг повідомлень у соціальних мережах щодо антисемітських висловлювань», проте будь-яких публічних результатів цієї роботи оприлюднено не було.

¹⁴ ІДЦ «Со́ва» залишається джерелом найбільш повної та достовірної інформації про злочини на ґрунті ненависті в Росії в цілому (див.: <https://www.sova-center.ru/>), але не відстежує окремо антисемітизм.

¹⁵ Суд ліквідував інформаційно-аналитический центр "Со́ва". Он исследовал ксенофобию в России// *BBC News. Русская служба*. 27 апреля 2023. <https://www.bbc.com/russian/news-65012115>

¹⁶ Див.: World Zionist Organization. The Department for Combating Antisemitism & Enhancing Resilience. <https://www.wzo.org.il/department/combating-antisemitism/home/en> Виключно як курйоз може бути згадано і доповідь ізраїльського Міністерства у справах діаспори: https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/file_diaspora/he/anti-semitism_anti_2022.pdf

Таким чином, в останні роки склалася парадоксальна ситуація: **на тлі підвищення інтересу до антисемітизму у зв'язку зі сплеском антиєврейських проявів у всьому світі після 7 жовтня та збільшення уваги до Росії та України через повномасштабну війну, задовольнити запит на інформацію про антисемітизм у цих країнах сьогодні нічим.**

Ця доповідь не претендує на повне розкриття теми. Цілком ймовірно, що якісь інциденти не потрапили в поле зору автора. Цей текст скоріше покликаний сформулювати уявлення про сучасну ситуацію з антисемітизмом у Росії та Україні в найзагальніших рисах. **Повноцінна всеосяжна доповідь з питання може бути підготовлена на основі постійного системного моніторингу.**

2. Передісторія: особливості антисемітизму в Росії та Україні до 24 лютого 2022 р.

Перед тим, як звернутися до аналізу ситуації в Росії та Україні з початком повномасштабної війни, слід згадати, якою вона була напередодні. Оскільки досить докладну інформацію за попередній період ще можна знайти у зазначених вище джерелах, можна обмежитися тут стислими тезами, що нагадують про основні тенденції. Кожне з наведених нижче тверджень заслуговує на розгорнуте пояснення або обґрунтування. Проте, з урахуванням хронологічних рамок даної доповіді, можна обмежитися простою констатацією.

- **Динаміка палестино/арабо-ізраїльського конфлікту практично не впливала на ситуацію з антисемітизмом на пострадянському просторі¹⁷.** Відповідно, спалахи антисемітських інцидентів, які в багатьох країнах світу, включно зі Сполученими Штатами, фіксувалися в періоди загострень ситуації на Близькому Сході, не зачіпали Росію та Україну.

- **«Носіями» антисемітизму в Росії та Україні залишалися традиційні групи – неонацисти, інші ультраправі та просто радикальні націоналісти, а також учасники консервативних релігійних груп,** на відміну від західних країн, де ідеологічні акценти, і персональний склад антисемітських рухів в останні десятиліття зміщувалися «справа» «ліворуч» політичної шкали, а «носіями» найрадикальніших поглядів ставали вихідці з мігрантських угруповань. **«Лівий» інтелектуальний антисемітизм,** пов'язаний із ширшим антиколоніальним ідеологічним наративом, **пострадянським країнам загалом був невластивим,** а молоді – особливо (що теж різко контрастує із ситуацією на заході). В українців викликало стійку ворожість все, що асоціювалося з пропагандистською риторикою радянських часів, зокрема лицемірний «антисіонізм». Росіяни теж донедавна були схильні швидше співчувати Ізраїлю, ніж палестинцям, проєкуючи на близькосхідний контекст власну ситуацію протистояння ісламістському тероризму (частково внаслідок інструменталізації реальної проблеми владою з метою виправдання транзиту від нестійкої демократії до репресивного авторитаризму).

- Порівняно зі США та країнами Західної Європи, **кількість зафіксованих злочинів (фізичного насильства та актів вандалізму) на ґрунті антисемітизму в Росії та в Україні виглядає мізерною.** Західні та ізраїльські спостерігачі часто навіть висловлюють сумніви в даних, що публікуються, припускаючи, що правоохоронні органи пострадянських країн не

¹⁷ Див. про це, напр.: *Михаїл Членов. Особенности антисемитизма в бывшем СССР //Евреи Евразии.* Сентябрь 2010. <http://jewseurasia.org/page478>

фіксують злочини зовсім або кваліфікують їх з урахуванням мотиву (і, відповідно, ті не потрапляють в офіційну статистику), а моніторингові організації є непрофесійними, не мають достатньо ресурсів, щоб фіксувати все, або прагнуть представити свою країну в кращому світлі. Дійсно, в контексті інструменталізації антисемітизму в пропаганді навіть професійні дослідники часто виявляються втягнутими в політичну полеміку¹⁸. Однак все ж таки йдеться швидше про оцінки та інтерпретації¹⁹, ніж про прагнення приховати якісь факти чи занижити кількісні показники. Принаймні ніхто із закордонних критиків ніколи не зміг додати повідомлення про жодний інцидент, який не було б вже враховано місцевими моніторами.

● В останні десять років у Росії фіксувалося менше антисемітських злочинів (фізичних нападів та актів вандалізму), ніж в Україні. До того в Росії фіксувалося більше антисемітських злочинів, ніж в Україні, проте правоохоронні органи в рамках загального «закручування гайок» виявилися здатними збити безпрецедентну хвилю злочинів на ґрунті ненависті в цілому, зокрема антисемітських, що спостерігалася у 2002 – 2012 роках.

● Росія широко використовувала спекуляції на «постійному» зростанні антисемітизму в Україні, що нібито фіксується, для дискредитації країни і для обґрунтування прямого втручання в її внутрішні справи²⁰. Звинувачення не припинилися навіть після початку повномасштабного вторгнення²¹.

● В Україні при цьому фіксувалася стійка та довгострокова тенденція до зменшення кількості антисемітських злочинів. За весь час спостережень, максимальна кількість антисемітських інцидентів, пов'язаних із насильством, була зафіксована у 2004–2007 роках, актів антисемітського вандалізму – у 2014–2017²². Таким чином, в Україні з деяким відставанням було зафіксовано ту саму тенденцію до зменшення кількості антисемітських злочинів, що й у Росії дещо раніше.

● Деякі антисемітські інциденти в Україні були результатом провокацій, а не «природного» прояву кримінальних нахилів щирих юдофобів. Оскільки далеко не всі злочини були розкриті, а також через схильність правоохоронних органів зловживати твердженнями про інспірування антисемітизму з-за меж, складно певно сказати, якою

¹⁸ Див. про це, напр.: *Владимир (Зеєв) Ханін*. Антисемітизм і філософізм в Росії і Україні: от еволюції к революції. Тель-Авив: Центр єврейської діаспори при Тель-Авівському університеті март 2019. https://institute.eajc.org/wp-content/uploads/2019/04/monography_web.pdf

¹⁹ Див. про це, напр.: *Зеєв Ханін*. Антисемітизм в Росії і Україні: доповіді і полеміка//*Euro-Asian Jewish Policy Papers*, No 14, February 24, 2019. <https://institute.eajc.org/eajpp-14/>

²⁰ Див. про це, напр.: Як Росія спекулює на правах меншин для дискредитації України в Радбезі ООН, і де тут тривожні дзвіночки// *ZMINA*. 24 грудня 2021. <https://zmina.info/articles/yak-rosiya-spekulyuye-na-pravah-menshyn-dlya-dyskredytaciyi-ukrayiny-v-radbezi-oon-i-de-tut-tryvozhni-dzvinochky/> Захід, організований Росією в ООН за два місяці до початку повномасштабного вторгнення, був відверто покликаний легітимувати агресію.

²¹ Див. напр.: О проявленіях антисемітизма на Украине. Министерство иностранных дел Российской Федерации. 06.05.2022. https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1812039/

²² Інфографіку, що наочно ілюструє динаміку кількості зафіксованих злочинів на ґрунті антисемітизму, див., напр.: Минулого року в Україні не зафіксували жодного антисемітського нападу – експерт//*ZMINA*. 14 лютого 2019. https://zmina.info/news/minulogo_roku_v_ukrajini_ne_zafiksuvali_zhodnogo_antisemitskogo_napadu__jeksport_/

була частка провокаційних інцидентів. Імовірно, останніми роками перед повномасштабною війною вона становила від чверті до третини всіх зафіксованих кейсів.

● **Відверто антисемітська риторика на пострадянському просторі мала значно ширше поширення, ніж у країнах Західної Європи.** Елементи антисемітизму широко використовуються в масовій культурі, особливо сатиричного характеру, або у самодіяльній творчості²³. Література, що пропагує теорію єврейської змови, поширювалася цілком вільно. Антисемітські висловлювання дозволяли собі громадські постаті, включаючи політичних діячів. Образливі висловлювання поширені у соціальних мережах. Насамперед це було пов'язано із загальною низькою культурою публічної комунікації, далекою від сучасних західних стандартів політичної коректності. Ситуація змінювалася на краще, але повільно. У Росії, у міру посилення «антиекстремістського» законодавства, поступово стали все сильніше переслідувати і за мову ворожнечі, спрямовану на євреїв. В Україні законодавча база для притягнення до відповідальності практично за будь-які «вербальні» прояви ненависті слабка, і вкрай рідко використовується (про зміни в українському законодавстві у 2021 – 2022 рр. див. нижче).

Попри різницю політичного контексту, особливості проявів антисемітизму в Росії та Україні донедавна були схожими – особливо якщо порівняти із ситуацією в Західній Європі чи Сполучених Штатах. Проте динаміка останніх трьох років внесла свої корективи. Деякі зі специфічних характеристик пострадянського антисемітизму, які були зафіксовані на основі даних за попередні періоди, отримали своє продовження, інші – навпаки, зараз уже здаються нерелевантними. Найцікавішим видається те, що **переосмислення образу євреїв та Ізраїлю відбувається в Росії та в Україні в контексті повномасштабного збройного конфлікту, який кардинальним чином змінює оптику. У цій ситуації у двох країнах, що вийуть, проявляються протилежні тенденції**, які й будуть далі докладно розглянуті на фактичному матеріалі.

3. Антисемітські інциденти у 2022–2024 рр.: опис та динаміка

Повномасштабна війна розвела траєкторії антисемітизму у двох протиборчих країнах, які раніше багато в чому визначалися спільною спадщиною часів СРСР і схожими пострадянськими соціальними процесами.

В Україні російське вторгнення прискорило тенденції, що вже намітилися за попередні роки, що означало подальше зниження рівня антисемітизму.

У Росії ж нова ситуація сприяла тому, що юдофобські настрої, які раніше були заховані під черствою кіркою репресивно-бюрократичного офіціозу, стали явно прориватися назовні. З причин, що докладніше обговорюються нижче, спочатку різка зміна офіційного дискурсу була пов'язана з повномасштабною агресією проти України, потім додатковим тригером послужило 7 жовтня. В першу чергу це стосується скоріше публічної риторики, ніж злочинів на ґрунті антисемітизму, особливо тих, які піддаються кількісному виміру.

²³ Наприклад, як характерна ілюстрація «українського антисемітизму» часто виступає факт використання у традиційному різдвяному напівфольклорному жанрі самодіяльних театральних постановок (вертепів) як один із стандартних персонажів «Жида», образ якого заснований на експлуатації негативних стереотипів.

Щоправда, інциденти такого масштабу як погром у махачкалінському аеропорту важко порівняти з тими проявами антисемітизму, які фіксувалися раніше. Крім того, за звітний період виразно дався взнаки радикальний ісламістський антисемітський тероризм, що є новим явищем для європейської частини пострадянського простору.

3.1. Росія

Загальна динаміка ситуації у довоєнний період характеризувалася поступовим зниженням кількості антисемітських інцидентів. Так, якщо у 2009 р. в Росії було зафіксовано 8 випадків фізичного насильства на ґрунті антисемітизму та 57 випадків антисемітського вандалізму²⁴, то вже у 2010 р. було зафіксовано 3 випадки насильства та 14 випадків вандалізму, у 2011 р. – 4 випадки насильства та 9 випадків вандалізму²⁵, 2015 р. – 1 випадок насильства та 11 випадків антисемітського вандалізму²⁶. У 2018 – 2020 роках. кількість актів антисемітського вандалізму знизилася до 2–4 на рік, антисемітського насильства або не фіксувалося зовсім, або фіксувався один випадок на рік²⁷. Цілком у рамках цього тренду, у 2021 р., за нашою інформацією, було зафіксовано один напад на ґрунті антисемітизму та три випадки антисемітського вандалізму.

У 2022 р. в Росії не було зафіксовано жодного випадку насильства на ґрунті антисемітизму; було зафіксовано 5 випадків антисемітського вандалізму. Зазначимо незначне в абсолютних числах, але все ж таки помітне щодо попереднього 2021 р. зростання кількості актів антисемітського вандалізму.

У 2023 р. ситуація ускладнилася: відбулася якісна зміна форм проявів антисемітизму, що зробило малорелевантним кількісний підрахунок інцидентів, який допомагав характеризувати динаміку раніше. Антисемітські громадські акції, що у республіках Північного Кавказу набули характеру масових заворушень, були істотним чинником дестабілізації ситуації у країні загалом.

У 2024 р. найбільш серйозні прояви антисемітизму набули форми терористичних актів.

Опис інцидентів

- У ніч проти 26 січня 2022 р. у Калінінграді біля входу в синагогу на вул. Жовтневій була подряпана свастика. Підозрюваного у цьому акті вандалізму 25-річного молодика було затримано²⁸.

9 травня 2022 р. у Новосибірську було спаплюжено пам'ятник військовополоненим Другої світової війни, які померли від важких умов утримання в таборі №199. Пам'ятник, встановлений на цвинтарі у Первомайському районі міста, зафарбували червоною фарбою. На меморіальній плиті був намальований маген-давид та написані слова «наці»

²⁴ Антисемітизм в Росії, 2009 – 2010// *Євреї Євразії*. <http://www.jewseurasia.org/page486>

²⁵ Антисемітизм в Росії, 2012: доклад// *Євреї Євразії*. <http://jewseurasia.org/page668>

²⁶ Антисемітизм в Росії і країнах СНГ в 2015 г. Доклад Экспертной группы еврейской общины России по проблемам антисемитизма. Архів автора.

²⁷ За даними РЕК та Центру «Со́ва», див., напр.: Антисемітизм в Росії: ітоги 2019 г.// *Єврейська панорама*, № 5 (71), май 2020. <https://evrejskaja-panorama.de/article.2020-05.antisemitizm-v-rossii-itogi-2019-g.html>

²⁸ В Калининграде пьяный 25-летний бармен нацарапал свастику у входа в синагогу (видео)// *Клопс*. 14.02.2022. <https://klops.ru/news/2022-02-14/247826-v-kaliningrade-pyanyy-25-letniy-barmen-natsarapal-svastiku-u-vhoda-v-sinagogu-video>

та «ворог»²⁹. Оскільки пошкоджений об'єкт не має відношення до єврейської громади, у загальній статистиці антисемітських інцидентів, згідно з прийнятою в цій доповіді методологією, він не враховується.

- У травні 2022 р. свастика та напис «Jude» з'явилися на одному з надгробків у колумбарії Новодівочого цвинтаря в Москві.
- У ніч проти 11 червня 2022 р. у Калінінграді невідомі вандали розбили шибки в невеликому молитовному павільйоні (охелі), побудованому над могилою єврейського релігійного авторитету XIX століття Ізраеля Салантера на старому єврейському цвинтарі на Литовському валу. Ймовірно, вандали намагалися забратися до будівлі³⁰.
- 18 червня 2022 р. у Ржеві (Тверська область) місцевий житель розбив маген-давид, встановлений на пам'ятнику євреям-в'язням гетто на Меморіальному цвинтарі міста³¹.
- У ніч на 16 серпня 2022 р. у приміщенні Московської хоральної синагоги у Спасоглинищевському провулку було розбито вікно на першому поверсі. На стіні поряд невідомий вандал залишив напис «Більше немає сил». За день до акту вандалізму на адресу синагоги надійшов лист із текстом антисемітського змісту³².
- У червні 2023 р. ФСБ відрапортувало про запобігання підпалу Хоральної синагоги у Пермі. Згідно з твердженням слідства, злочин готував студент-заочник Московського фінансово-промислового університету Максим Арамільов 2003 р.н., який дотримується націоналістичних поглядів. Крім синагоги, заарештована молода людина нібито «для залякування населення, дестабілізації соціально-політичної обстановки в Росії» збиралася підпалити також офіс крайового комітету Комуністичної партії³³. Ще восени 2022 р. студент нібито зробив схованку, в якій тримав каністри з бензином та олією, порожні скляні пляшки та ганчірки для виготовлення коктейлів Молотова.

Щоправда, за словами Нікіти Голдіна, 18-річного знайомого Максима Арамалієва, який проходив свідком у цій справі, але встиг виїхати, побоюючись пред'явлення звинувачення, йде дещо інша картина. Молоді люди не були російськими націоналістами – навпаки, вони належали до маргінального гуртка, учасники якого співчували руху за автономію чи самовизначення народів російської півночі, карелів, комі та ерзя. Вони також засуджували агресію проти України. Восени 2022 р., з початком кампанії з часткової мобілізації, юнаки обговорювали ідею підпалу військомату. Судячи з розповіді Нікіти Голдіна, матеріали справи були значною мірою сфальшовані. «Ми в тебе все знайдемо, що захочемо: і

²⁹ В Новосибирске осквернили памятник военнопленным из Венгрии и Латвии// *Сибирь. Реалии*. 9 мая 2022. <https://www.sibreal.org/a/v-novosibirsk-oskvernili-pamyatnik-voennoplennym-iz-vengrii-i-latvii/31841660.html>

³⁰ Вандалы выбили стекла в здании, построенном над могилой Салантера// *Лехаим*. 13 июня 2022. <https://lechaim.ru/news/vandaly-vybili-stekla-v-zdanii-postroennom-nad-mogiloj-salantera>

³¹ Евгений Одинцов. В Тверской области мужчина повредил памятник евреям-узникам гетто, разбив звезду Давида// *Газета.ру*. 21 июня 2022. <https://www.gazeta.ru/social/news/2022/06/21/17979134.shtml>

³² Валентин Лазарев. «Больше нет сил»: антисемит разбил окно Московской хоральной синагоги// *Ridus.ru*. 17 августа 2022.

<https://www.ridus.ru/bolshe-net-sil--antisemit-razbil-okno-moskovskoj-horalnoj-sinagogi-387411.html>

³³ Студент готовил в Перми поджог Центральной синагоги и крайкома КПРФ// *РБК*. 30 июня 2023 <https://perm.rbc.ru/perm/freenews/649ecdca9a79473e3d173ef4>

свастику, і бомбу, і кулемет з автоматом», за словами юнака, лякали його слідчі ФСБ, і змушували на камеру кричати «Слава Росії!»³⁴.

Після терористичної атаки ХАМАС 7 жовтня 2023 р. і початку операції Армії оборони Ізраїлю у Росії стався спалах антисемітських виступів, переважно у мусульманських республіках Північного Кавказу. Безпосереднім приводом до масових акцій послужили чутки про евакуацію до Росії біженців з Ізраїлю, що поширювалися в телеграм-каналах. На тлі загострення загальномуусульманської релігійної солідарності з палестинцями та заохочення антиізраїльських настроїв з боку влади ці прояви не обмежилися масовими виступами (про них див. нижче), але в ряді випадків набули форми прямо кримінальних інцидентів.

- 27 жовтня 2023 р. стався підпал єврейського общинного центру, що будується в Кабардино-Балкарії. Злочинці закинули усередину будівлі підпалені автомобільні шини. На стіні було залишено напис «смерть яхудам»³⁵, тобто євреям, згідно з прийнятою мусульманською релігійною термінологією в російській транскрипції.

- 29 жовтня 2023 р. стався погром у Міжнародному аеропорту «Махачкала» (Уташ) у Республіці Дагестан. Агресивний натовп, що увірвався на територію і в будівлю самого аеропорту, шукав євреїв (яких погромники часто називали «яхудами»), які прилетіли рейсом Тель-Авів – Махачкала російської авіакомпанії Red Winds. Аеропорт використовувався як пункт пересадки після скорочення кількості прямих перельотів до Москви.

Згідно з матеріалами кримінальної справи про масові заворушення, внаслідок дій агресивного натовпу постраждали 20 осіб.

Судячи з численних відеозаписів, правоохоронці не виявили рішучості у спробі зупинити агресивних антисемітів. «В очі впадала бездіяльність силовиків і параліч держапарату, особливо в перші години інцидентів», пише одна з провідних експерток із сучасних російських державних інститутів Тетяна Станова³⁶. Пасивна реакція влади або навіть потурання явно не відповідали розмаху того, що сталося³⁷. Глава Республіки Дагестан Сергій Меліков назвав у своєму телеграм-каналі погром «непорозумінням», яке було

³⁴ *Евгения Тамарченко*. «Заставили со слезами на глазах орать "Слава России!"». Как ФСБ преследует активистов Карелии, выступающих за независимость республики// *Вот так*. 02.12.2023. <https://vot-tak.tv/81974788/fsb-presleduet-karelo-aktivistov>; «Заставили кричать "Слава России" на камеру». Уехал после допросов ФСБ// *Север. Реалии*. 7 ноября 2023. <https://www.severreal.org/a/zastavili-krichat-slava-rossii-na-kameru-uehal-posle-doprosov-fsb/32674232.html>

³⁵ Ликвидировали пожар в недостроенном здании// *МЧС Кабардино-Балкарии*. Окт. 29, 2023. t.me/mchskbr/3044; В Нальчике (КБР) подожгли еврейский культурный центр// *BAZA*. Окт. 29, 2023. t.me/bazabazon/22550

³⁶ *Татьяна Становая*. «Недоразумение» в Махачкале. Почему власть не реагирует на погромы на Кавказе// *Carnegie Politika*. 30 октября 2023. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2023/10/why-the-russian-authorities-failed-to-stop-pogroms-in-the-caucasus>

³⁷ Див., напр.: Россия: Ненадлежащее реагирование на акты антисемитизма на Северном Кавказе// *Human Rights Watch*. 13 ноября 2023. <https://www.hrw.org/ru/news/2023/11/13/russia-inadequate-response-antisemitism-north-caucasus>

результатом «необдуманих вчинків»³⁸. У наступному допису він дещо посилив риторику і схарактеризував їх як «грубе порушення закону», проте не забув відразу додати, що «всі дагестанці співпереживають стражданню жертв дій несправедливих людей і політиків [з контексту очевидно, що йдеться про Ізраїль – В.Л.], і моляться за мир у Палестині»³⁹.

У блокаді та захопленні аеропорту взяли участь до 1500 осіб. Надалі за відеозаписами, за словами голови Слідчого комітету Росії Олександра Бастрикіна, було ідентифіковано понад 400 погромників⁴⁰. За словами голови Міністерства внутрішніх справ Дагестану Абдурашида Магомедова, в адміністративному порядку до відповідальності було притягнуто понад 1200 осіб⁴¹. У кримінальній справі про масові заворушення проходять 140 осіб.

У серпні 2024 р. різні суди Ставропольського та Краснодарського краю почали виносити вироки у цій справі. Згідно зі стандартним текстом рішення, «підсудні, перебуваючи на території міжнародного аеропорту "Махачкала", керуючись мотивами національної та релігійної ненависті та ворожнечі, брали участь у масових заворушеннях». На момент написання цієї доповіді 21 учасника погрому було засуджено до позбавлення волі на строк від шести до дев'яти років колонії загального режиму⁴².

У 2024 році найбільш радикальні антисемітські прояви в Росії набули форми тероризму.

Тероризм

- 7 березня 2024 р., відразу після оприлюднення інформації про попередження низки західних спецслужб про терористичний акт, що готується в Москві (як стало ясно згодом, швидше за все, йшлося про криваву атаку в концертному комплексі «Крокус»), ФСБ відрапортувала про ліквідацію осередку «Вілайт Хорасан» Ісламської Держави в Калужській області. Згідно з повідомленням, ісламісти, яких при затриманні вбили, нібито планували

³⁸ Дорогие дагестанцы!// *Сергей Меликов*. October 29, 2023. <https://t.me/melikov05/1540>

³⁹ Действия тех, кто собрался сегодня в махачкалинском аэропорту, – грубое нарушение закона!// *Сергей Меликов*. October 29, 2023. <https://t.me/melikov05/1541>

⁴⁰ Александр Бастрыкин: Как раскрывали покушения на Прилепина и Татарского и разоблачали Блиновскую// *Комсомольская правда*. 18 октября 2024. <https://www.kp.ru/daily/27648/4999196/>

⁴¹ Шестерых фигурантов дела о погроме в аэропорту Махачкалы приговорили к срокам от семи до восьми лет колонии// *Настоящее время*. 16 декабря 2024. <https://www.currenttime.tv/a/rossiya-mahachkala-aeroport-figuranty/33241660.html>

⁴² Участникам беспорядков в аэропорту Махачкалы вынесли первый приговор// *РИА Новости*. 23 августа 2024. <https://ria.ru/20240823/besporjadki-1968004185.html>; Семерых фигурантов дела о погромах в аэропорту Махачкалы приговорили к реальным срокам// *Настоящее время*. 11 декабря 2024. <https://www.currenttime.tv/a/semeryh-uchastnikov-pogromov-v-aeroportu-mahachkaly-prigovorili-k-realnym-srokom/33235846.html>; Трех фигурантов дела о погроме в аэропорту Махачкалы приговорили к восьми годам колонии// *Настоящее время*. 12 декабря 2024. <https://www.currenttime.tv/a/troih-figurantov-dela-o-pogrome-v-mahachkale-prigovorili-k-8-godam/33237202.html>; В Краснодарском крае вынесен приговор еще шестерым участникам массовых беспорядков в международном аэропорту «Махачкала»// *Объединенная пресс-служба судов Краснодарского края*. Dec 16, 2024. <https://t.me/opskuban/1069>.

напад із застосуванням вогнепальної зброї на парафіян під час молитви у московській синагозі у Відрадному⁴³.

- 11 квітня 2024 р. ФСБ повідомила про запобігання ще одному терористичному нападу на ту ж синагогу в Москві. Підозрюваного, уродженця однієї з центральноазіатських країн 2002 р.н., було вбито під час затримання. Раніше він встиг відбутися покарання у російській колонії. У нього на квартирі були нібито виявлені саморобний вибуховий пристрій та вибухові речовини (на відеозаписі демонструється якась пластикова пляшка та моток дроту, які нібито знайдені під матрацом)⁴⁴.

З урахуванням всіх обставин, складно оцінювати ступінь правдивості інформації ФСБ у цих випадках, проте не можна виключати, що певною мірою вона співвідноситься з дійсністю.

- 23 червня 2024 р. у двох дагестанських містах відбулися терористичні атаки, які значною мірою мали антисемітський характер. У Дербенті терористи напали на синагогу Келе Нумаз на вул. Тагі-заде за сорок хвилин до вечірньої молитви. Після заворушень осені 2023 р. культова споруда перебувала під постійною охороною. Нападники вбили двох співробітників приватного охоронного підприємства та обстріляли поліцейську машину, поранивши одного поліцейського. Після цього нападники підпалили будівлю за допомогою пляшок із запальною сумішшю та влаштували засідку на поліцейських, які прямували на місце події.

На стіні синагоги терористи залишили цифри, що відсилають до двох конкретних віршів з Корану (у прийнятій системі цитування перше число означає номер сури, друге – аята) – «2:120» («Юдеї та християни не будуть задоволені тобою, доки ти не дотримуватимешся» їх релігії) і «8:39» («Воюйте з ними, поки не зникне спокуса і доки релігія не буде повністю присвячена Аллаху»)⁴⁵.

Майже одночасно в Махачкалі нападу зазнала синагога на вул. Ермошкіна. Там нікого в цей час не було, будівля була зачинена. Терористи підпалили будівлю за допомогою коктейлю Молотова, а також залишили напис «2:120».

Загалом від рук терористів, які атакували також християнські храми і пост Держінспекції безпеки дорожнього руху, того дня загинуло двадцять дві людини, включно з православним священником в Дербенті, якому перерізали горло⁴⁶.

⁴³ Евгений Белоусов. ФСБ предотвратила теракт исламистов в московской синагоге// Коммерсантъ, 07.03.2024. <https://www.kommersant.ru/doc/6560515>

⁴⁴ Евгений Белоусов. ФСБ сообщила о предотвращении теракта в синагоге в Москве// Коммерсантъ, 11.04.2024. <https://www.kommersant.ru/doc/6636973>

⁴⁵ Александр Черных. «Если они хотели нас напугать, то мы пугаться не будем»// Коммерсантъ. 26.06.2024. <https://www.kommersant.ru/doc/6790808>

⁴⁶ В Дагестане напали на православные храмы и синагоги. Что известно// BBC News. Русская служба. 23 июня 2024. <https://www.bbc.com/russian/articles/cw0004198yjo>; Юлия Рыбина, Павел Коробов. Ничего святого// Коммерсантъ. 23.06.2024. <https://www.kommersant.ru/doc/6789164>; Юлия Рыбина. Небедные люди// Коммерсантъ. 24.06.2024. <https://www.kommersant.ru/doc/6789931>; Мария Локотецкая. Братья для террора// Коммерсантъ. 01.12.2024. www.kommersant.ru/doc/7344013

За даними слідства, до організованої групи, «об'єднаної за мотивами національної та релігійної ненависті до громадян Ізраїлю», входили 11 осіб (щодо причетності щонайменше трьох з обвинувачених, справа щодо яких нині слухається в Басманному суді Москви, є сумніви). Усіх п'ятьох безпосередніх учасників нападів було вбито у перестрілках у день теракту.

Стверджувалося, що один із причетних до теракту брав участь і у погромі в аеропорту «Махачкала»⁴⁷.

Характерно, що в цьому випадку у терористів не було знайдено жодних іноземних зв'язків чи контактів⁴⁸.

3.2. Україна

Відповідно до зібраної нами інформації, 2022 р. в Україні було зафіксовано п'ять випадків антисемітського вандалізму⁴⁹; 2023 р. – три випадки, 2024 р. – також три. Ще один випадок було зафіксовано вже на початку нового 2025 р.

Опис інцидентів

- 19 січня 2022 р. у Лисичанську (Луганська область) було зруйновано пам'ятник жертвам Голокосту⁵⁰.
- 28 січня 2022 р. у Дніпрі було осквернено пам'ятник жертвам Голокосту, розташований біля парку Гагаріна⁵¹.
- 16 травня 2022 р. у Хмельницькому невідомий вандал намалював знак, що нагадує свастику, та написав лайки на ролетах на вході до єврейського общинного центру «Тхія» (будівля історичної синагоги ремісників)⁵². Особу вандала вдалося встановити, 20 вересня 2022 р. він був визнаний

⁴⁷ *Юлия Рыбина*. Меликов: один из террористов был участником беспорядков в аэропорту// *Коммерсантъ*. 01.07.2024. <https://www.kommersant.ru/doc/6804883>

⁴⁸ Через кілька місяців у Єкатеринбурзі Центральний окружний військовий суд засудив до шести років позбавлення волі жителя Челябінська за онлайн коментар під повідомленням в новинах про напад на синагогу, який був кваліфікований як «виправдання тероризму». (Челябинец осужден на шесть лет колонии за оправдание терактов в Дагестане// *Коммерсантъ*, 9 декабря 2024. <https://www.kommersant.ru/doc/7362512>)

⁴⁹ Для зручності порівняння з попередніми періодами, яка б дозволила краще зрозуміти динаміку, кількісні показники взяті з початку календарного 2022 року.

⁵⁰ У Лисичанську вандали зруйнували пам'ятний знак жертвам Голокосту// *УНІАН*. 19.01.2022 <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3387783-u-lisicansku-vandali-zrujnuvali-pamatnij-znak-zertvam-golokostu.html>

⁵¹ *Олена Демченко*. В Днепре вандалы облили краской памятник жертвам Холокоста (Фото)// *Днепровская Панорама*, 28.01.2022 <https://dnpr.com.ua/ua/post/v-dnepre-vandaly-oblili-kraskoj-pamyatnik-zhertvam-holokosta-foto>

⁵² *Олена Кошарська*. Хмельничанин намалювали свастику на будівлі синагоги. Його судили// *Всім.ua – Хмельницький*. 27 вересня 2022. <https://vsim.ua/Kryminal/hmelnichanin-namalyuvali-svastiku-na-budivli-sinagogi-yogo-sudili-11683069.html>

винним, згідно з текстом вироку, «у приниженні гідності та образі релігійних почуттів віруючих у вчення іудаїзму», і засуджений на один рік позбавлення волі (умовно)⁵³.

- 4 жовтня 2022 р. в Івано-Франківську на старому єврейському цвинтарі від металевої огорожі було відірвано маген-давид. Вандали також пошкодили огорожу навколо меморіальної дошки та змалювали червоною фарбою металеву конструкцію. Було встановлено підозрюваних у цьому правопорушенні – троє молодих людей та дві дівчини⁵⁴.

- 12 грудня 2022 р. у Кропивницькому було розбито вікно у синагозі⁵⁵.

У ніч проти 24 грудня 2022 р. в Ужгороді (Закарпатська область) на Театральній площі в центрі міста за допомогою балончика з фарбою було нанесено великі написи «Смерть жидам», «Жиди нас вбивають» та «Убивай жидів». Хоча безпосередньо єврейські об'єкти не постраждали, і в підсумковій статистиці випадків антисемітського вандалізму цей інцидент не враховується, варто зазначити, що в безпосередній близькості від площі знаходиться колишня будівля синагоги (нині – обласна філармонія), яка сприймається у місті як єврейський об'єкт.

Особу автора графіті було встановлено. З'ясувалося, що він посилав ужгородському рабину поштою цілий антисемітський трактат свого авторства⁵⁶. 11 листопада 2024 р. антисеміт був засуджений до двох років позбавлення волі умовно⁵⁷.

- 23 серпня 2023 р. на околиці міста Радомишль Житомирської області було спаплюжено меморіал пам'яті жертвам Голокосту. На кілька об'єктів червоною фарбою було нанесено антисемітські написи та нацистські символи⁵⁸. Підозрюваного у скоєнні цього злочину було затримано. Ним виявився місцевий 15-річний підліток, пов'язаний через соціальні мережі з неонацистською молодіжною групою⁵⁹.

⁵³ Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області. Справа № 686/13428/22. Вирок// Єдиний державний реєстр судових рішень. 20 вересня 2022. <https://reestr.court.gov.ua/Review/106372848>

⁵⁴ На єврейському цвинтарі в Івано-Франківську вандали пошкодили огорожу//ZAXID.NET. 4 жовтня 2022. https://zaxid.net/na_yevreyskomu_tsvintari_v_ivano_frankivsku_vandali_poshkodili_ogorozhu_n1550655

⁵⁵ Цієї ночі розбито вікно синагоги у Кропивницькому// Офіційний канал Об'єднаної єврейської общини України – найбільшої всеукраїнської єврейської організації. Dec.12, 2022. <https://t.me/UJCUkraine/551>

⁵⁶ Максим Журавель. На Закарпатті затримали російського агента-антисеміта: закликав до знищення євреїв// ТСН. 3.04.2023. <https://tsn.ua/ato/na-zakarpatti-zatrimali-rosiyskogo-agenta-antisemita-zaklikav-do-znischennya-yevreyiv-foto-2299768.html>

⁵⁷ Андрій Міцкевич. Ужгородець уник покарання за антисемітські написи та погрози лідеру єврейської громади// ZAXID.net. 28 листопада 2024. https://zaxid.net/uzhgorodets_unik_pokarannya_za_antisemitski_napisi_ta_pogrozi_lideru_yevreyskoyi_gromadi_n1598745

⁵⁸ Група моніторингу прав національних меншин. 2 вересня 2023. <https://www.facebook.com/KnguUa/posts/pfbid037Hi9rZGKEeNPPtIDmdSzAkoevVffuC3jf2dTkfk3zmzHm58T WY25msgHQHE4vZGxl>

⁵⁹ СБУ викрила спецслужби рф на вербуванні українських підлітків для антисемітських провокацій у різних регіонах України// Служба безпеки України. 25 жовтень 2023. <https://www.facebook.com/SecurSerUkraine/posts/pfbid0KEDKitCT3uqKXeXhi9sYcQJatJzDkz2sCP2jX1s57E24fg Svdn8Vb93JwcYZFigNI>

- 26 жовтня 2023 р. у Миколаєві червоною фарбою облили будівлю синагоги⁶⁰. Можливо, це єдиний прояв антисемітизму, який можна інтерпретувати як реакцію на операцію «Сталеві мечі» (ймовірно, фарба могла символізувати кров, що пролилася в Газі).

- 13 грудня 2023 р. у Кременчуці (Полтавська область) нападпитку чоловік 1986 р.н. у компанії двох товаришів по чарці проходив повз менори (ритуальний світильник), яку було встановлено з нагоди Хануки на площі Незалежності, і перекинув її⁶¹.

У Києві 19 грудня 2023 р. також було зроблено спробу осквернити ханкуальну менору на центральній вулиці Хрещатик⁶², проте, оскільки світильник не постраждав, цей інцидент не враховується як акт вандалізму⁶³.

- 28 січня 2024 р. було розбито меморіальну плиту, встановлену на згадку про жертви Голокосту в урочищі «Папірня» в Сосновській територіальній громаді Рівненської області⁶⁴. Відеозапис акту вандалізму було розміщено в одному з ультраправих телеграм-каналів, що дозволило правоохоронним органам вийти на слід правопорушників. Станом на кінець 2024 р. слідство ще не було завершено.

21 листопада 2024 р. в Івано-Франківську група молодих людей нанесла графіті на стіну синагоги «Темпл»⁶⁵. Особи підозрюваних були згодом встановлені⁶⁶. Оскільки з характеру графіті ідеологічний характер інциденту не є очевидним, у статистиці цей випадок не враховується.

- 22 грудня 2024 р. у Львові на одній із плит меморіалу «Простір синагог» було виявлено зроблений маркером напис «Перегризу глотку жиду»⁶⁷.

⁶⁰ Акт вандалізму: Синагогу в Миколаєві облили червоною фарбою// *Federation of Jewish Communities of Ukraine*. 26 жовтня 2023. <https://www.facebook.com/fjcukr/posts/pfbid02R9gJcHabBX1g2Ad5vNZMmEMizGhG6pTsE55WqHNxjUSnsXZ8WSF71rBavGN79mo4I>

⁶¹ Поліцейські Полтавщини встановили особу, причетну до пошкодження менори у Кременчуці// *Головне управління Національної поліції в Полтавській області*. 14 грудня 2023. <https://pl.npu.gov.ua/news/politseiski-poltavshchyny-vstanovyly-osobu-prychetnu-do-poshkodzhennia-menory-u-kremenchutsi>

⁶² Правоохоронці затримали чоловіка, який осквернив ханукію у центрі столиці// *Головне управління Національної поліції у місті Києві*. 19 грудня 2023. <https://kyiv.npu.gov.ua/news/pravoohorontsi-zatrymaly-cholovika-iakyi-oskvernuy-khanukiiu-u-tsentri-stolytsi>

⁶³ До вандалізму, згідно з методологією моніторингу, відносяться як власне фізичне пошкодження об'єктів єврейської інфраструктури (синагог, общинних центрів), надгробків на єврейських цвинтарях та меморіалах пам'яті жертв Голокосту, наприклад побиття скла та підпали, так і графіті антисемітського та/або неонацистського характеру, що свідчать про ідеологічну мотивацію.

⁶⁴ У Рівненському районі за фактом осквернення і руйнування пам'ятника відкрито кримінальне провадження// *Головне управління Національної поліції в Рівненській області*. 29 січня 2024. <https://rv.npu.gov.ua/news/u-rivnenskomu-raioni-za-faktom-oskvernennia-i-ruinuvannia-pamiatnyka-vidkryto-kryminalne-provadhennia>

⁶⁵ Вандали розмалювали графіті фасад синагоги в Івано-Франківську// *Офіційний канал Об'єднаної єврейської общини України – найбільшої всеукраїнської єврейської організації*. Nov 22, 2024. <https://t.me/UJCUkraine/696>

⁶⁶ Правоохоронці встановили особи вандалів, що розмалювали синагогу в Івано-Франківську// *Релігійно-інформаційна служба України*. 28 листопада 2024. https://risu.ua/pravoohorontsi-vstanovili-osobi-vandaliv-shcho-rozmalyuvali-sinagogu-v-ivano-frankivsku_n152489

⁶⁷ Соб. инф.

- У ніч проти 31 грудня 2024 р. у Миколаєві невідомі спробували підпал синагоги, кинувши у фасад коктейль Молотова. Від загоряння постраждали двері та ганок, але сторож встиг погасити вогонь до того, як полум'я розгорілося⁶⁸.
- Увечері 1 січня 2025 р., в останній день Хануки, у Львові вандал пошкодив святковий світильник, встановлений на території «Простору синагог». Юнак 19 років перерізав електрокабель, погасивши вогні на ханукальній менорі. Наступного дня його було затримано⁶⁹.

Варто додати, що інцидент стався на тлі активної публічної дискусії навколо доцільності розміщення ханукальних світильників у публічних місцях, початок якої поклав пост співачки Каті Чилі у фейсбуці⁷⁰. Обговорення, до якого долучилася значна кількість користувачів соціальних мереж, включно зі публічними особами, швидко набуло дуже бурхливого характеру.

Ханукальні менори, які візуалізують присутність єврейської громади у публічному просторі, викликали агресію антисемітів і в попередні роки. «Рекордною» у цьому сенсі була остання Ханука до повномасштабної війни: у грудні 2021 року вандалізму зазнало п'ять святкових світильників у різних містах України, від Дніпра до Ужгорода. Проте, у публічному просторі підбурювальну пропаганду тоді поширювали лише відверто маргінальні персонажі (в основному, залучені також до поширення фейків щодо пандемії ковід-19, а деякі з них – у проросійські інформаційні кампанії тощо)⁷¹. Цього разу несподіваними для багатьох спостерігачів став розмах та градус публічної дискусії.

Соціальні мережі, звісно, не варто сприймати як індикатор суспільних настроїв. До того ж, побіжний аналіз дозволяє припустити, що значна кількість акаунтів, завдяки яким тема стала трендом соцмереж, мабуть, були «фейковими», тобто такими, що були створені спеціально для проведення інформаційних кампаній. Проте соціологічні опитування також зафіксували негативну тенденцію в останній рік⁷².

В якості робочої гіпотези можна припустити, що наприкінці третього року війни українське суспільство зазнає серйозних соціально-психологічних труднощів. Звичний стрес, емоційне виснаження та песимістичні очікування щодо перспектив розвитку військово-політичної ситуації кидають серйозний виклик стійкості українців. Колективна травма і відчуття вразливості провокують нездорову агресивну реакцію на найменші подразники. У зв'язку з цим можна висловити обережне побоювання, що позитивні тенденції попереднього періоду не обов'язково мають незворотний характер. Не можна виключити, що для деяких українців антисемітизм може стати привабливим способом каналізувати власну

⁶⁸ Поліція Миколаєва встановлює причетних осіб до підпалу дверей синагоги // *Головне управління Національної поліції в Миколаївській області*. 31 грудня 2024. <https://mk.npu.gov.ua/news/politsiia-mykolaieva-vstanovliuie-prychetnykh-osib-do-pidpalu-dverei-synahohy>

⁶⁹ Поліцейські встановили зловмисника, причетного до пошкодження Менори у Львові // *Головне управління Національної поліції у Львівській області*. 2 січня 2025. <https://lv.npu.gov.ua/news/politseiski-vstanovyly-zlovmysnyka-prychetnoho-do-poshkodzhennia-menory-u-lvovi>

⁷⁰ <https://www.facebook.com/share/p/1B4qw8YU9K/>

⁷¹ Найбільш помітним з них був Андрій Рачок, який зараз перебуває під слідством за звинуваченням у розпалюванні міжнаціональної ненависті.

⁷² *Ірина Сисак*. Символи і настрої: чи є ознаки зростання антисемітизму в Україні? // *Радіо Свобода*. 8 січня 2025. <https://www.radiosvoboda.org/a/symvoliy-i-nastroyi-chy-ye-oznaky-zrostannya-antysemityzmu-v-ukrayini-/33266149.html>

фрустрацію у разі негативного сценарію ходу війни або ж примусу до припинення бойових дій на важких для України умовах. Тому **особливо важливим є продовжувати системне спостереження за ситуацією**, щоб ніякий розвиток подій не застав єврейську громаду зненацька.

За останні три роки не було зафіксовано жодного випадку, коли антисемітизм був мотивом фізичного насильства. Щоправда, був задокументований випадок, коли побутова сварка, яка почалася щодо претензії до паркування автомобіля, супроводжувалася антисемітськими образами.

- 31 березня 2022 р. в Івано-Франківську у бійці постраждав голова єврейської громади Ігоря Перельмана. Йому було завдано три ножові поранення⁷³. За свідченнями потерпілого, нападник використав образи на адресу євреїв. У багатьох джерелах напад був названий антисемітським. Проте, з урахуванням контексту, це не очевидно. Сварка між потерпілим і дружиною нападника виникла на суто побутовому ґрунті (через те, що машина, припаркована потерпілим, нібито заважала іншим людям; схоже, що машина дійсно короткотерміново була припаркована не найкращим чином через те, що вона була завантажена гуманітарною допомогою, яку потрібно було розвантажувати). Нападник, на його думку, вступив у дружину⁷⁴.

Якщо порівняти наявну інформацію про злочини на ґрунті антисемітизму з відповідними даними за попередні роки, то, як говорилося вище, ми побачимо значне скорочення кількості зафіксованих інцидентів.

Так, у 2004 р. було зафіксовано 15 випадків антисемітського вандалізму, 2005 р. – 13, 2006 – 21, 2007 – 20, 2008 – 13, 2009 – 19, 2010 – 16, 21 випадкам, 2014 р. – 23, 2015 – 22, 2016 – 19, 2017 р. – 24 випадки, 2018 р. – 12 випадків, 2019 р. – 14 випадків, 2020 – 10 випадків. У 2021 році було задокументовано 14 випадків антисемітського вандалізму⁷⁵.

Внаслідок насильницьких інцидентів на ґрунті антисемітизму за попередні роки постраждали:

- 2004 р. – 8 осіб, 2005 – 13, 2006 – 8, 2007 – 8, 2008 – 5, 2009 – 1, 2010 р. – 1 особа, 2011 р. не було зафіксовано насильство на ґрунті антисемітизму, у 2012 р. – 4 особи (внаслідок трьох інцидентів), 2013 – 4, 2014 – 4, 2015 – 1, 2016 р. - також 1 людина. У 2017–2019 роках. жодного випадку насильства на ґрунті антисемітизму не було зафіксовано. У 2020 році було зафіксовано чотири випадки антисемітського насильства, у 2021 – три (під час яких постраждали щонайменше чотири особи).

Інформація, яку було зібрано єврейською громадою та правозахисними громадськими організаціями, корелює з офіційними даними Національної поліції України. За даними міністра внутрішніх справ Ігоря Клименка, у 2020 р. в Україні національна поліція відкрито

⁷³ Роман Гурій. Директор франківської єврейської общини отримав ножові поранення у центрі міста. Нападника знайшли// GALKA.IF.UA. 30 бер 2022. <https://galka.if.ua/direktor-frankivskoi-ievrejskoi-obshhini-otrimav-nozhovi-poranennya-u-czentri-mista-napadnika-znajshli/>

⁷⁴ Роман Гурій. З'явилися фото і подробиці інциденту за участі директора єврейської громади Франківська// GALKA.IF.UA. 31 бер 2022. <https://galka.if.ua/zyavilisya-foto-i-podrobiczi-incidentu-za-uchasti-direktora-ievrejskoi-gromadi-frankivska/>

⁷⁵ Данные Ваада Украины и Группы мониторинга прав национальных меньшинств.

18 кримінальних проваджень щодо антисемітизму, у 2021 році – 13, у 2022 році – 12⁷⁶. Необхідно пояснити, що офіційна статистика включає справи, що стосуються антисемітської мови ворожнечі – того, що мовою українського Кримінального кодексу називається «національною чи релігійною ворожнечею чи ненавистю», «приниженням національної честі та гідності або образою почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями» (склад злочину, передбачений статтею 161 Кримінального кодексу). Переважна більшість таких кримінальних справ не доходить до суду. Однак показово, що офіційна статистика відображає ту саму тенденцію, яку зафіксував моніторинг.

Очевидно, що повномасштабна війна призвела до різкого скорочення проявів антисемітизму в Україні. Ймовірно, попередні два роки свій деякий вплив справила і пандемія ковіда-19, проте її вплив був неоднозначним. У будь-якому разі ретроспективний розгляд даних за попередній період показує, що тенденція зменшення кількості проявів антисемітизму почалася раніше. Очевидно, ковід і особливо війна прискорили природні довгострокові процеси.

Проте, українське суспільство в контексті війни зазнає значного стресу. Загальні виклики, з якими Україна цілком імовірно зіткнеться у найближчому майбутньому, можуть негативно вплинути й на ситуацію з антисемітизмом.

4. Політичний контекст; позиція влади

4.1. Росія

Можна без перебільшення констатувати, що за майже три роки повномасштабної війни антисемітизм став помітною частиною російського офіційного дискурсу.

Експлуатація єврейського походження президента України Володимира Зеленського, образ якого було майже демонізовано в офіційному дискурсі, спричинив легітимацію антисемітизму в російському публічному просторі. Це сталося у контексті загальної радикалізації пропагандистської риторики. Різкість висловлювань і рівень агресивності висловлювань, як і усних виступів перших осіб країни, і у державній пропаганді загалом, безпрецедентно зросли.

Треба сказати, що спочатку, невдовзі після перемоги на президентських виборах у 2019 р., етнічне походження нового президента України сприймалося в Москві скоріше як позитивний фактор. Поряд із походженням з індустріального російськомовного регіону та соціалізацією в російськомовному середовищі, єврейство Володимира Зеленського давало підставу противникам українського національного проєкту, який слабо при цьому орієнтувався в соціальних процесах останніх років, бачити в новому президенті природного союзника у боротьбі з «бандерівцями». Очікувалося, що новий український лідер, який побудував свою виборчу кампанію на контрасті з націоналістичним ухилом попереднього президента Петра Порошенка, стане більш зручним партнером для Кремля. Коли ці надії не виправдалися, єврейство Володимира Зеленського почало

⁷⁶ Кількість проваджень за антисемітизм в Україні знизилась до 12 за рік – міністр// *Єврейська конфедерація України*. 18.02.2023. <https://jcu.org.ua/news/kjf-2023-killist-provadhzen-za-antisemitizm-v-ukraini-znizilas-do-12-za-rik-ministr>

експлуатуватись у російській пропаганді з використанням антисемітських стереотипів. Причому до подібних мотивів почали звертатися вже не лише маргінальні російські етнонаціоналісти (яким і уявного єврейства Петра Порошенка було достатньо, щоб дати волю своїй антисемітській фантазії), а й мейнстрімні діячі.

- Ще до початку повномасштабного вторгнення, у січні 2022 р., Маргаріта Сімоньян розмістила у своєму телеграм-каналі жарт, заснований на старій пародії «95-го кварталу» на фільм «300 спартанців»⁷⁷. У пості головна редакторка «Russia Today» поєднала ролик, у якому Зеленський-комік у сатиричному образі царя Леоніда прощається зі стереотипною єврейською матір'ю, йдучи на війну, з фотографіями Зеленського-президента у військовій формі. З підпису до посту випливало, що Маргаріта Сімоньян знущується з нібито сміховинної ідеї «нападу Росії на Україну» (до якого, як виявилось, насправді залишався рівно один місяць). У пості також очевидно експлуатувалася нібито комічна ситуація єврейсько-військового лідера (який до того ж був наляканим нібито ним самим вигаданою неправдивою загрозою). Те, що антисемітський підтекст був зрозумілим принаймні для частини аудиторії, стає видно з переказу цього жарту, наприклад, православно-націоналістичним телеканалом «Царьград»⁷⁸.

Але, звичайно, особливого масштабу нав'язлива згадка про єврейське походження українського президента набула в російській державній пропаганді після 24 лютого 2022 р., причому публічну легітимацію цієї антисемітській риториці додав президент Росії Володимир Путін.

- 16 червня 2022 р., виступаючи на економічному форумі в Санкт-Петербурзі, Володимир Путін, пославшись на своїх «друзів-євреїв», назвав Володимира Зеленського «ганьбою єврейського народу»⁷⁹. «Це не жарт, не іронія, розумієте?», підкреслив російський президент важливість свого висловлювання, і далі пустився в міркування про «поставлених на п'єдестал» «неонацистів» і «слідків Гітлера».

- 5 вересня 2022 р. Володимир Путін знову повернувся до цієї теми, заявивши: «Західні куратори поставили на чолі сучасної України людину – етнічного єврея, з єврейським корінням, з походженням єврейським... Це робить всю ситуацію надзвичайно огидною тим, що етнічний єврей прикриває героїзацію нацизму і прикриває тих, хто очолював в свій час Голокост на Україні»⁸⁰.

Немає, мабуть, сенсу докладно розбирати маніпуляції, які дозволяє собі російський президент, щоб переконатися в тому, що меседжі, що транслюються ним, можуть інтерпретуватися як антисемітські. Достатньо констатувати, що саме **з подачі Володимира**

⁷⁷ В московских гостиных угорают над вот этим роликом// *Маргарита Сімоньян*. Jan 26, 2022. <https://t.me/margaritasimonyan/993>

⁷⁸ Зеленский идёт на войну: как президент Украины стал пародией на самого себя// *Царьград*. 26 января 2022. https://tsargrad.tv/news/zelenskij-idjot-na-voynu-kak-prezident-ukrainy-stal-parodiej-sam-na-sebja_484590

⁷⁹ Пленарное заседание Петербургского международного экономического форума// *Президент России*. 16 июня 2023. <http://kremlin.ru/events/president/news/71445>

⁸⁰ Путин назвал отвратительным, что этнический еврей Зеленский прикрывает героизацию нацизма// *ТАСС*. 5 сентября 2023. <https://tass.ru/politika/18661771>

Путіна абсурдна та блюзнірська асоціація єврейства з «нацизмом» стала нав'язливо повторюватись у російській пропаганді.

- Прикладів можна навести безліч. Обмежимося найхарактернішим. Буквально наступного дня, 6 вересня 2022 р., не втримався від антисемітських натяків один із головних російських пропагандистів Владімір Соловйов: «Коли єврей Блінкен приїжджає відвідати єврея Зеленського, щоб обговорити дії де-факто нацистських військ проти Росії, це багато про що говорить»⁸¹.

- У цьому ж контексті прозвучало резонансне висловлювання російського міністра закордонних справ Сергея Лаврова, який заявив 1 травня 2022 р. в інтерв'ю італійській телекомпанії Mediaset, що «Гітлер мав єврейську кров», а «найзатятіші антисеміти, як правило, євреїв»⁸². Це абсурдне твердження, як і висловлювання Владіміра Путіна, покликане було якимось чином пояснити парадоксальні звинувачення Кремля на адресу української держави, яку очолює етнічний єврей, у нацизмі. Замість вибачень за відверто антисемітські висловлювання міністра, МЗС РФ 3 травня звинуватило уряд Ізраїлю у «підтримці неонацистського режиму в Києві». У заяві було продовжено лінію на звинувачення євреїв (вже не лише одного Володимира Зеленського) у тому, що вони «брали участь у злочинах нацистів», а зараз нібито «"успішно" прикривають» своїм походженням (тобто, мабуть, нічого спеціально для цього не роблячи, просто фактом свого єврейства) «натуральних неонацистів, духовних та кровних спадкоємців катів свого народу»⁸³.

Класичний шаблон використання антисемітизму в політичній пропаганді полягає в тому, що згадка реального або уявного єврейського походження опонента, або якихось його зав'язків з євреями, має його дискредитувати через наявність в аудиторії негативного ставлення до євреїв. Проте, у сучасній Росії внаслідок підбурювальної пропаганди негативне ставлення до України настільки явно домінує, що, схоже, схема починає працювати у зворотному напрямку. Це євреїв дискредитує той факт, що представника їхнього народу було обрано президентом України. У російському пропагандистському наративі тепер асоціація з Україною кидає тінь на єврейство, а не навпаки.

- Характерним прикладом тут може бути стаття Алексея Павлова, який на той момент був помічником секретаря Ради безпеки Російської Федерації, опублікована у жовтні 2022 року. у популярному тижневику «Аргументи і факти». Автор стверджував, що «ті, хто має владу в Києві, першими перетворилися на войовничих фанатиків, чії погляди прямо

⁸¹ Майкл Карпентер. Продолжающаяся агрессия Российской Федерации против Украины // Миссия США при ОБСЕ. 21 сентября 2023. <https://www.osce.org/files/f/documents/f/d/555339.pdf>

⁸² Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова итальянской телекомпании «Медиасет», Москва, 1 мая 2022 года // МИД РФ. 1 мая 2022. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1811569/

⁸³ Российский МИД обвинил Израиль в «поддержке неонацистского режима в Киеве» // Новая газета – Европа. 3 мая 2022.

<https://novayagazeta.eu/articles/2022/05/03/rossiiskii-mid-obvinil-izrail-v-podderzhke-neonatsistskogo-rezhima-v-kieve-news> Серед іншого, заслуговує на увагу пасаж про «кровних спадкоємців катів». Оскільки кровні спадкоємці згадані поряд із «духовними» (тобто, напевно, ідеологічними?), схоже, МЗС РФ сповідує ідею, що за нацистські злочини несуть відповідальність народи (причому, виходячи з тексту, йдеться про народи України та Латвії; Німеччина чи німці у заяві не згадуються), і ця колективна відповідальність передається у спадок.

протилежні поглядам нормальних людей. [...] Ігор Коломойський – любавицький хасид, хабадист, прихильник ультраортодоксального релігійного руху. Головним життєвим принципом любавичських хасидів є перевага прихильників секти над усіма націями та народами. До цього руху належить і низка інших українських олігархів, зокрема Віктор Пінчук – зять другого президента України Кучми, автора книги «Україна – не Росія»⁸⁴. Схоже, що з логіки автора випливає, ніби констатація того, що Україна та Росія – це різні країни, можлива лише внаслідок деструктивного впливу єврейських «войовничих фанатиків, погляди яких протилежні поглядам нормальних людей».

- Асоціація єврейства з Україною, що сприймається негативно, проявляє себе іноді в зовсім гротескних формах. Так, під двері квартири колишнього головного редактора радіостанції «Ехо Москви» Алексею Венедіктову підкинули свинячу голову в перуці, що нагадує зачіску журналіста, а на самих дверях наклеїли наклейку із зображенням тризуба, як на українському малому гербі, та написом «Judensau»⁸⁵ [«єврейська свиня»]⁸⁶.

Для кращого розуміння контексту, який дозволив легітимувати антисемітизм у публічній риторичі, варто додати, що повномасштабна війна взагалі сприяла проникненню «низького» стилю висловлювань у виступи публічних керівників країни, включаючи президента. Владімір Путін і раніше не цурався виразів типу «мочити в сортирі», а також нав'язливого звернення до анальної теми (як характерний приклад можна згадати враження школярів, що вразили про «гумову попу» в ході розмов зі школярами «про головне»⁸⁷). На тлі війни вербальна брутальність російського лідера стрімко прогресувала⁸⁸.

- Деякі низькопробні антисемітські репліки Владіміра Путіна слід, мабуть, розуміти саме в цьому контексті, такі, наприклад, як твердження, що колишній глава РАО ЄЕС Анатолій Чубайс «вже не Анатолій Борисович, а Мойша Ізраїлевич якийсь» (у цьому ж пасажі російський президент вжив просторічні вирази «втік» та «нафіга це треба»)⁸⁹.

⁸⁴ Алексей Павлов. Что варят в «ведьмином котле». На Украине набрали силу неоязыческие культы // *Аргументы и факты*. № 43, 26 октября 2022.

https://aif.ru/society/religion/chto_varyat_v_vedminom_kotle_na_ukraine_nabrali_silu_neoyazycheskie_kulty

⁸⁵ К квартире Алексея Венедиктова подбросили свиную голову // *Медуза*. 24 марта 2022.

<https://meduza.io/news/2022/03/24/k-kvartire-alekseya-venediktova-podbrosili-svinuyu-golovu>.

⁸⁶ Точніше, «єврейська свиноматка». Юдензау – це поширений у середньовічній Європі антиєврейський сюжет образотворчого мистецтва, зокрема сакрального. Див.: *Kevin Madigan*. Judensau – in: *Richard S. Levy*, ed. *Antisemitism: a historical encyclopedia of prejudice and persecution*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2005. Vol. 1 (A– K). P. 387–388.

⁸⁷ Аля Пономарёва. Не резиновая попа. Путин поговорил со школьниками «о важном» // *Радио Свобода*. 02 сентября 2022. <https://www.svoboda.org/a/ne-rezinovaya-popa-putin-pogovoril-so-shkoljnikami-o-vazhnom/32015579.html>

⁸⁸ Див.: *Андрей Перцев*. Властитель низов. Как маргиналы становятся образцом для российской власти // *Carnegie Politika*. 8 ноября 2022. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2022/11/lord-of-the-masses-how-russias-fringe-elements-went-mainstream> Автор стверджує: Владімір Путін «все частіше використовує в публічних виступах розв'язний стиль Пригожина, поєднуючи його з кухонними міркуваннями про англосакси та гнилий Захід. Занурення президента у «низи» стає небезпечним процесом. Його лексика та манера поведінки маргіналізуються».

⁸⁹ Путин назвал Чубайса "Мойшей Израилевичем", который "удрал и прячется", а Воложу пожелал "здоровья и хорошей жизни в Израиле" // *Настоящее время*. 12 сентября 2023. <https://www.currenttime.tv/a/putin-pozhelal-volozhu-zdorovya/32589210.html>

● Атмосфера дозволеності різких виразів підтримується численними пропагандистами режиму. Наприклад, Маргаріта Сімоньян так прокоментувала хибну інформацію російських спецслужб про те, що ісламісти, які вчинили терористичний акт у концертному залі «Крокус» у Москві, нібито діяли на замовлення української влади: «організація, що називає себе ісламським вілайятом, обслуговує, образно висловлюючись, яхудську свиню з Кривого Рогу»⁹⁰. З одного боку, текст претендує на те, щоб описати, як начебто могли б назвати президента України терористи, які самі є малосимпатичними авторці тексту. З іншого боку – це твердження повністю є плодом фантазії авторки, яка знайшла таким чином можливість назвати Володимира Зеленського єврейською свинею, але «ніби» не від свого імені.

● **Останнім на момент написання доповіді яскравим прикладом (і, схоже, поки що кульмінацією) у низці антисемітських висловлювань Владіміра Путіна стала його прес-конференція 19 грудня 2024 р., присвячена підсумкам року, що минав. Відповідаючи на запитання про долю «Руської православної церкви» в Україні, російський лідер пішов у міркування про характер київської влади: «Це люди взагалі без жодної віри, безбожники. Вони – етнічні євреї, але хто їх бачив у синагозі? На мою думку, в синагозі їх ніхто не бачив. Вони начебто і не православні, бо в церквах також не бувають. Вони точно не прихильники ісламу, тому що й у мечеті вони навряд чи з'являються. Це люди без роду, без племені. Їм нічого не дорого, те, що дорого нам та переважній частині українського народу»⁹¹.**

У цьому виступі Владімір Путін зумів у стислій формі артикулювати цілу низку тез, що відсилають до багатої антисемітської традиції – починаючи від тези про євреїв-безбожників і гонителів церкви та закінчуючи прямою апеляцією до образу безрідних космополітів часів сталінської пропаганди⁹². Зрозуміло, твердження глави російської держави не витримують жодної перевірки щодо відповідності фактам. Хоча Володимир Зеленський (якщо, звичайно, йдеться персонально про нього), дійсно дистанціюється від релігійних організацій, він безумовно бував і в синагозі, і в храмі, і в мечеті, два останні роки президент України бере участь в іфтарях (трапеза розговіння під час посту у священний місяць Рамадан) і т.п. Але найважливішим у наративі Владіміра Путіна, мабуть,

⁹⁰ Скріншот повідомлення Маргаріти Сімоньян див.:

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=3315774512057294&set=gm.1470669666878341&id=384312395514079>

⁹¹ Итоги года с Владимиром Путиным// *Президент России*. 19 декабря 2024.

<http://kremlin.ru/events/president/news/75909>

⁹² З урахуванням ширшого контексту висловлювань і символічних дій Владіміра Путіна, включаючи його зустрічі з російськими рабинами чи участь у церемоніях на кшталт запалювання ритуальних свічок, можна заперечити, що у російського президента неприйняття викликає лише зневіра, а власне до юдаїзму він не має негативних почуттів чи навіть симпатизує (як власне стверджується у його збірці «Від першої особи», де містяться його дитячі (ймовірно, як мінімум частково сконструйовані) спогади про літніх побожних євреїв-сусідів по комуналці в Санкт-Петербурзі). Проте, насправді твердження про деструктивну роль етнічних євреїв «без роду і племені», які ні в що не вірять, навіть при висловленні симпатії до єврейської релігійної традиції, є однією з базових версій антисемітського світогляду. Багато консервативних авторів, які декларували повагу до будь-якої традиційної релігії, саме в євреях бачили джерело секуляризму, руйнування традиційних цінностей та всіх негативних моментів, пов'язаних з модернізацією. Докладніше про це див.: *Вячеслав Лихачев*. Мифология о «двух еврействах» в рамках праворадикальных политических идеологий современной России// *Тирош. Труды по иудаике*. Выпуск IV. М.: 2000, С.279–287.

є сама фундаментальна картина світу, в якій владу в Україні узурпували «етнічні євреї». Незрозуміло, власне, про кого ще йдеться, крім особисто Володимира Зеленського, самостійність якого російський президент раніше неодноразово заперечував. Чи то російський президент має на увазі «західних кураторів», що є зовсім гротескною антисемітською теорією змови, чи йдеться про якихось абстрактних ворогів, які захопили владу в Україні. Зрозуміло одне: «вони – етнічні євреї», і їм «не дорого, те, що дорого нам та переважній частині українського народу».

Висловлювання глави російської держави становлять надводну частину айсберга ненависницької пропаганди. Наведені вище приклади повторення антисемітських тез президента Маргарітою Сімоньян чи Владіміром Соловйовим – це лише окремі ілюстрації. Без систематичного моніторингу монополізованого державною пропагандою російського інформаційного простору складно скласти повне уявлення про масштаби поширення антисемітської ворожнечі. Проте навіть побічне знайомство зі змістом політичних ток-шоу і популярних телеграм-каналів, особливо присвячених т.зв. «спеціальної військової операції», показує, що численні «політологи» і «воєнкори» активно використовують юдофобію, часто в перебільшеному або ще більш вульгаризованому вигляді, ніж топ-пропагандисти.

Інша важлива сфера, в якій російські високопосадовці регулярно дозволяють собі висловлювання, які можуть бути інтерпретовані як антисемітські – це **релятивізація Голокосту**. По суті, **російська державна політика пам'яті побудована на запереченні антиєврейського характеру Голокосту**. Характерною є дискусія (хоча за стилем відповіді її можна назвати скоріше сваркою), що розгорнулася на сторінках газети «Коммерсант» між послом Ізраїлю в Росії Симоною Гальперін та російським МЗС. Пані Гальперін у своєму першому інтерв'ю після призначення на пост у січні 2024 р. нарікала на те, що «Міжнародний день пам'яті голокосту [так, з малої літери, було опубліковано у виданні – В.Л.] поки не є офіційним днем у державному календарі РФ»⁹³. Російське МЗС різко відчитало ізраїльську дипломатку: «Посол Ізраїлю в Росії, що нещодавно прибула до Москви. Гальперін дозволила собі цілу низку неприйнятних та провокаційних висловлювань на адресу Росії, спрямованих у тому числі на спотворення історичних реалій»⁹⁴. Зокрема, російське зовнішньополітичне відомство визнало за необхідне вказати послу, що «голокост — це переслідування та масове знищення нацистами представників різних етнічних та соціальних груп».

● Власне, це лише один з останніх прикладів публічного використання російським МЗС нарративу, на якому офіційна Москва наполягає останніми роками на різних рівнях. Питання про правильну інтерпретацію Голокосту вже було предметом розбіжностей між російським та ізраїльським зовнішньополітичними відомствами у 2022 р., що спонукало директора Департаменту інформації та друку МЗС РФ Марію Захарову написати розлогу статтю «Пам'яті всіх жертв Голокосту», яка була опублікована в «Російській газеті»,

⁹³ «Я очень верю в открытый и прямой диалог»// *Коммерсантъ*, 04.02.2024.

<https://www.kommersant.ru/doc/6492853> (в печатной версии газеты интервью вышло 5 февраля 2024).

⁹⁴ Комментарий МИД РФ к интервью посла Израиля в России// *Коммерсантъ*, 05.02.2024.

<https://www.kommersant.ru/doc/6493651>

головному офіційному виданні країни⁹⁵. Те, що сучасна Німеччина виплачує компенсацію євреям, які пережили Голокост, представниця російського МЗС вважає аморальною сегрегацією та проявом нацистського підходу, як загалом і саму ідею виділення євреїв як окрему категорію жертв. «У нашій країні ми ні Перемогу над фашизмом, ні трагедію знищення нацистами людей не ділимо за національною ознакою», гордо проголошує Марія Захарова, і різко критикує посла Ізраїлю в Україні Михайла Бродського, який нібито «виправдовує неонацистський режим».

Заперечення того факту, що Голокост був політикою знищення саме євреїв, є закономірним наслідком основної тези актуалізованої російської політики пам'яті, яка полягає в тому, що в протистоянні нацизму і радянського/російського народу, не було інших дійових осіб, що заслуговують на увагу. У рамках цього гранд-нарратива, головним об'єктом ненависті нацистів, нібито був саме радянський народ. Сучасна російська історіографія намагається зробити стосовно Голокосту те, що отці християнської церкви в ранньому середньовіччі здійснили стосовно юдаїзму: привласнити собі єврейську історичну спадщину (Біблію, пророків, єрусалимський храм тощо) і пов'язаний з ним символічний капітал. Самим євреям при цьому відмовляється у праві претендувати на цю спадщину. В історії християнства ця ідея називається «доктриною заміщення» (Римсько-католицька церква відкинула її на Другому ватиканському соборі). Сучасна російська державна ідеологія претендує на те, щоб здійснити щось схоже з пам'яттю про Голокост⁹⁶.

Як стверджує Владімір Путін, і повторюють за ним численні офіційні особи та пропагандисти, нацизм прагнув знищити насамперед саме радянський народ (євреї ж цілком можуть бути «співучасниками злочинів нацистів», як стверджується в заяві російського МЗС від 3 травня 2022 р., що була процитована вище). **Кремль здійснює кричущу у своєму цинізмі культурну апропріацію Голокосту.**

Ця теза пов'язана не тільки з періодом Другої світової війни, вона набуває позачасового характеру. Священний обов'язок знищення нацизму («денацифікації») оголошується місією російського народу. Відтіснивши антисемітизм на задній план, сучасна російська інтерпретація нацизму оголошує саме русофобію його основною характерною рисою. Відповідно, вірне й протилежне: все, що Кремль вважає «русофобським», водночас є «нацистським». За його словами, «західні лідери» нібито прагнуть цього «так саме, як Гітлер хотів остаточно вирішити «єврейське питання». Приклади можна продовжувати нескінченно – ця ідея зайняла міцне місце у російській пропаганді.

Використання дедалі відвертіших елементів антисемітизму стало логічним наслідком ширшої ідеологічної еволюції, яку переживає кремлівський режим внаслідок повномасштабного вторгнення в Україну. З великою ймовірністю, ця тенденція отримає продовження і в наступному, 2025 році.

4.2. Україна

⁹⁵ *Марія Захарова. Памяти всех жертв Холокоста// Российская газета. 09.07.2023.*
<https://rg.ru/2023/07/19/pamiati-vseh-zhertv-holokosta.html>

⁹⁶ *Див. про це: В'ячеслав Ліхачов. Як Росія інструменталізує Голокост// Історична правда. 14 серпня 2023.*
<https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/08/14/163024/>

- Як було згадано вище, за півроку до початку повномасштабної російської агресії в Україні розпочалася зміна законодавства, спрямована на уточнення та посилення відповідальності за прояви антисемітизму. Рамковий закон України «Про запобігання та протидію антисемітизму в Україні»⁹⁷ було ухвалено у вересні 2021 року. Його ухвалення вітала більша частина українських єврейських організацій, зокрема, Об'єднана єврейська община України⁹⁸ (лунала, щоправда, і серйозна критика⁹⁹). Серед іншого, законом офіційно вводилося визначення антисемітизму, засноване на робочій дефініції, розробленій Міжнародним альянсом пам'яті жертв Голокосту. Важливим елементом цього визначення стало включення антиізраїльських проявів до поняття антисемітизму. Пізніше, у другій половині лютого 2022 р., парламентом було прийнято відповідні цьому закону поправки до Кримінального кодексу України¹⁰⁰. Щоправда, вони так і не набули чинності. Закон було ухвалено за кілька днів до початку повномасштабного російського вторгнення, і, ймовірно, тому не було підписано президентом України (схоже, з урахуванням динаміки тих днів, про нього просто забули)¹⁰¹.

На початку 2025 р. були ініційовані обговорення змін до Закону про протидію антисемітизму, які мають бути спрямовані на конкретизацію та деталізацію зобов'язань держави. Зокрема, планується визначити орган, відповідальний за координацію зусиль державних органів у протидії всім проявам антисемітизму¹⁰².

- 18 липня 2024 року Україна разом із 38 іншими країнами та міжнародними організаціями приєдналася до Глобальних рекомендацій щодо протидії антисемітизму, запропонованих Сполученими Штатами¹⁰³.

5. Ставлення до Ізраїлю до та після 7 жовтня 2023 року; вплив антиізраїльських настроїв на антисемітизм

⁹⁷ Закон України Про запобігання та протидію антисемітизму в Україні// *Відомості Верховної Ради України*, 2021, № 51, ст.419. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1770-20>

⁹⁸ Оpubлікован отчёт «Антисемитизм в Украине — 2021»// *Офіційний канал Об'єднаної єврейської общини України – найбільшої всеукраїнської єврейської організації*. Feb 9, 2022. <https://t.me/UJCUkraine/487>

⁹⁹ Див., напр.: Запрет на все плохое// *Евреи Евразии*. 25.02.2021. <http://jewseurasia.org/page18/news68110.html>; Вячеслав Лихачев: Законопроект «О предотвращении и противодействии антисемитизму в Украине» работать не будет// *Ваад Украины*. 08.06.2021. <https://vaadua.org/news/zakonoproekt-o-predotvrashchenii-i-protivodeystvii-antisemitizmu-v-ukraine-rabotat-ne-budet>

¹⁰⁰ Проект Закону про внесення змін до статі 161 Кримінального кодексу України для реалізації положень Закону України «Про запобігання та протидію антисемітизму в Україні». http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71166

¹⁰¹ Насправді, для покращення ситуації з кваліфікацією злочинів на ґрунті ненависті та притягненням до відповідальності винних потрібно внести значно серйозніші зміни до Кримінального кодексу. Обговорення різних проектів триває в експертному середовищі понад десять років; необхідність гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами в останній рік надала другий подих цієї дискусії.

¹⁰² ДЕСС запрошує до громадського обговорення проекту закону// *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. 10 січня 2025. <https://dess.gov.ua/dess-zaproshuie-do-hromadskoho-obhovorennia-proiektu-zakonu/>

¹⁰³ Online Press Briefing with the Special Envoy to Monitor and Combat Antisemitism, Ambassador Deborah Lipstadt// *U.S. Department of State*. July 19, 2024. <https://www.state.gov/online-press-briefing-with-the-special-envoy-to-monitor-and-combat-antisemitism-ambassador-deborah-lipstadt/>

5.1. Росія

Ставлення до Ізраїлю зазнало останні три роки драматичної зміни в Росії, причому це стосується як офіційної риторики на державному рівні, так і громадської думки (щоправда, в умовах тотального домінування державної пропаганди в інформаційному просторі це не дивно). З певною часткою спрощення можна сказати, що раніше російська еліта симпатизувала Ізраїлю, підтримувала тісні стосунки з його керівництвом та у багатьох аспектах співпрацювала. Різні зовнішньополітичні міркування змушували Кремль формально дотримуватися балансу, який дозволяв Росії виглядати нейтральною і рівновіддаленою стороною у Близькосхідному конфлікті. У громадських настроях підтримка Ізраїлю домінувала. Така ситуація склалася в результаті дії сукупності факторів, які ми не детально аналізуватимемо, обмежившись констатацією.

Ця ситуація почала поступово змінюватися раніше, приблизно десять років тому, на тлі погіршення відносин Росії зі Сполученими Штатами та всім цивілізованим світом через окупацію Криму, з одного боку, та зміцнення співпраці з Іраном та близькосхідними терористичними угрупованнями, з іншого. Повномасштабна війна з Україною стала найпотужнішим каталізатором цієї тенденції.

Для кращого розуміння суті змін, що відбулися, слід враховувати ідеологічну рамку глобального геополітичного протистояння із Заходом, яке нібито має для Росії екзистенційний характер. Ця ідея приймає для російського керівництва нав'язливий характер, служить критерієм для вибору лінії політичної поведінки, визначення дружніх та недружніх (у Росії це є формалізованим списком) країн, вона ж стала головним обґрунтуванням для нападу на Україну. Ізраїль, як і Україна, сприймається як частина західного світу. Якщо раніше в російському сприйнятті можливі були півтони, і сукупність різних факторів могла врівноважувати в очах російського керівництва факт військово-політичного союзу США та Ізраїлю, то після 24 лютого геополітична дихотомія стала категоричною.

Ще п'ять років тому, у 2019 р., на будівлі штаб-квартири панівної ізраїльської партії «Лікуд» перед виборами могли вивісити як рекламний величезний банер, на якому прем'єр-міністр Біньямін Нетаньяху тисне руку Владіміру Путіну. У свою попередню каденцію ізраїльський прем'єр дійсно зустрічався з російським президентом частіше, ніж з будь-яким іншим лідером іноземної держави, і ніколи не відмовлявся від участі у важливих для кремлівського диктатора пропагандистських діях – від участі з георгіївською стрічкою на лацкані піджака в ході «Безсмертного полу» Червоною площею в Москві¹⁰⁴ до допомоги в організації бенефісу Владіміра Путіна в меморіалі Яд ва-Шем у Єрусалимі¹⁰⁵.

Сьогодні це неможливе, але зовсім не через прагнення Ізраїлю дистанціюватися після 24 лютого від токсичного лідера країни, яка розв'язала агресивну війну, а внаслідок рішення самої Москви дистанціюватися від Ізраїлю після 7 жовтня. Ізраїль, зі свого боку, намагався, як міг зберегти нейтрально-приятельні відносини з Росією, прикриваючись різними

¹⁰⁴ Див., напр.: *Александр Гостев*. "Подыграть Путину ради своих". Зачем Нетаньяху вновь летит в Москву// *Радио Свобода*. 26 февраля 2019. <https://www.svoboda.org/a/29790317.html>

¹⁰⁵ Див., напр.: *В'ячеслав Ліхачов*. «Війни пам'яті»: як Путін в Єрусалимі свій бенефіс провів і навіщо йому перенесення перемоги над Японією// *Історична правда*. 20 квітня 2020. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/04/20/157366/>

приводами – то присутністю російської армії в Сирії, то здатністю Москви вплинути на Тегеран, то необхідністю дбати про інтереси єврейської громади Росії. Свою роль грали, звісно, особисті стосунки між Володимиром Путіним та Біньяміном Нетаньяху, які, схоже, добре розуміли одне одного.

Проте логіка геополітичного протистояння, ініційованого Москвою, внесла корективи. **Ізраїль, який, безумовно, є частиною західного світу у військово-політичному сенсі, хай і своєрідною, попри задекларований керівництвом єврейської країни нейтралітет у російсько-українському протистоянні, став описуватися в державній пропаганді в дедалі більше негативних тонах.** Політичне зближення з Іраном, який став цінним військово-технічним союзником Росії, сприяло цьому.

Після 7 жовтня і початку операції «Сталеві мечі» Росія свідомо обрала стратегію стати одним із найгучніших критиків дій Ізраїлю у світі¹⁰⁶. Це рішення, безумовно, було продиктоване бажанням отримати дивіденди в країнах, як висловлюється кремлівська пропаганда, «глобальної більшості»¹⁰⁷.

Загострення почуття солідарності мусульман з палестинським народом, підігріте антисіоністською підбурювальною пропагандою, яка стала частиною офіційного російського інформаційного дискурсу, підштовхували радикально налаштовану частину суспільства до протиправних дій. Офіційна пропаганда створювала в агресивно налаштованих учасників «низових» рухів хибне почуття, ніби держава терпимо ставиться до антиізраїльської та антисемітської активності, або навіть неявно заохочує її. Саме в цьому контексті стали можливими такі інциденти, як описаний вище погром в аеропорту та терористичні напади.

Як згадувалося вище, найгострішу форму у жовтні 2023 р. прийняли виступи в республіках Північного Кавказу.

- У дагестанському Хасав'юрті 28 жовтня 2023 р. натовп шукав ізраїльтян у готелях «Київ» та «Фламінго». Адміністрація останньої вивісила у себе на дверях оголошення, що повідомляє, що «іноземцям громадянам Ізраїлю (євреям) вхід суворо заборонено»¹⁰⁸.

- **Позицію влади щодо публічних проявів антисемітизму після 7 жовтня в ряді випадків можна розцінити як потурання.** Наприклад, 28 жовтня в Карачаєво-Черкесії до мітингувальників перед будинком уряду в Черкеську, які вимагали виселити з республіки всіх євреїв, вийшов співробітник адміністрації і, за свідченням журналіста, «намагався пояснити, що законних підстав когось виселяти у влади немає», та запрошував представників мітингувальників зайти для обговорення їхніх вимог¹⁰⁹. Вище вже цитувався

¹⁰⁶ Див. про це, напр.: *Милан Черны*. ХАМАС ей друг. Как ссора с Израилем изменит позиции России на Ближнем Востоке// *Carnegie Politika*. 28 ноября 2023. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2023/11/israel-and-russia-the-end-of-a-friendship>

¹⁰⁷ Див. про це, напр.: *Александр Баунов*. Наложение войн. Как Россия воспользуется обострением на Ближнем Востоке// *Carnegie Politika*. 16 октября 2023. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2023/10/nalozhenie-vojn-kak-rossiya-voispolzuet-sya-obostreniem-na-blizhnem-vostoke>

¹⁰⁸ «По номерам их не пустили». В дагестанской гостинице рассказали о попытке «антиеврейского рейда»// *Подъём*. 29.10.2023. <https://pdmnews.ru/33913/>

¹⁰⁹ *Александра Ларинцева*. В Нальчике горел еврейский центр, на его стенах оставили оскорбительную надпись// *Коммерсантъ*, 29.10.2023. <https://www.kommersant.ru/doc/6310211> На відеозапису знято, як чиновник, вислухавши вимогу протестувальників, просить їх визначити, хто в них буде головний, щоб

глава Дагестану з його м'якою реакцією на погром в аеропорту Махачкалі. **Ще більш кричущим виглядало нагородження президентом Росії орденом «За заслуги перед Вітчизною» I ступеня міністра з національної політики та справ релігій Дагестану Енріка Муслімова через півтора тижня після антисемітських заворушень¹¹⁰.**

Навіть у Санкт-Петербурзі фіксувалися, наприклад, випадки, коли водії таксі, побачивши на пасажирів елементи одягу, що свідчать про приналежність до ортодоксального юдаїзму, відмовлялися їх вести і змушували вийти з машини¹¹¹.

Соціологічні опитування зафіксували різкий перелом у сприйнятті Ізраїлю та у громадській думці. За кілька років позиція середньостатистичного російського респондента еволюціонувала від умовної позиції «Ізраїль – наш союзник у боротьбі зі спільним ворогом, тероризмом ісламізму» до «Ізраїль – союзник наших ворогів, які хочуть нас знищити».

5.2. Україна

Українському суспільству властиво абсолютно некритично-позитивне, майже захоплене ставлення до Ізраїлю. Єврейська держава бачиться зразком успіху, який заслуговує наслідування, попри екзистенційну загрозу, що постійно нависає над країною. Крім того, вороги Ізраїлю – Іран та різні терористичні угруповання – є союзниками Росії, екзистенційного супротивника України. Вже одного цього достатньо для того, щоб українці вважали, що єврейська держава знаходиться по той самий бік умовної лінії фронту, що й вони, навіть якщо уряд Ізраїлю послідовно ухиляється від участі в будь-якому форматі в наданні Україні військово-технічної підтримки¹¹².

Терористична атака ХАМАС 7 жовтня 2023 р. викликала в Україні сплеск солідарності з Ізраїлем та єврейським народом¹¹³. Вже ввечері того ж дня у Києві та інших великих містах на електронних рекламних табло у публічних місцях почали демонструвати прапори Ізраїлю. 11 жовтня 2023 року в Києві пройшли масові заходи (мітинг та молитва) на підтримку народу Ізраїлю.

Мабуть, єдиним помітним публічним виявом солідарності з палестинським народом, що переходить до антиізраїльської пропаганди, став колективний лист, опублікований у маргінальному онлайн-виданні «Спільне», відомому ліворадикальною позицією¹¹⁴.

поговорити з ним. "У нас всі головні", відповідають йому мітингувальники. Див.: Жители КЧР собрались на митинг, они потребовали выселить евреев с их земли// BAZA. Oct 28, 2023. <https://t.me/bazabazon/22539>

¹¹⁰ Путин наградил министра по национальной политике Дагестана – через полторы недели после антисемитских беспорядков// *Радио Свобода*. Ноябрь 09, 2023. <https://www.kavkazr.com/a/putin-nagradil-ministra-po-natspolitike-dagestana-cherez-poltory-nedeli-posle-antisemitskih-besporjadkov/32677553.html>

¹¹¹ Андрей Ершов, Валерий Грибанов. «В современном мире тяжело поддерживать кристально чистые двусторонние отношения»// *Коммерсантъ*. 01.04.2024. <https://www.kommersant.ru/doc/6608579>

¹¹² Див. про це, напр.: Вячеслав Лихачев. Разочаровавший образец. Готов ли Израиль помогать Украине// *Carnegie. Politika*. 9 ноября 2022. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2022/11/razocharovavshij-obrazec-gotov-li-izrail-pomogat-ukraine?lang=ru>

¹¹³ Див. про це, напр.: Vyacheslav Likhachev. Wiedererkennungseffekt – Die Wahrnehmung Israels in der Ukraine// *Ukraine verstehen*. 31 Okt. 2023. <https://ukraineverstehen.de/wiedererkennungseffekt-die-wahrnehmung-israels-in-der-ukraine/>

¹¹⁴ Український лист солідарності з палестинським народом// *Спільне*. 02.11.2023. <https://commons.com.ua/uk/ukrayinskij-list-solidarnosti/>

Матеріали, які можуть бути названі антисемітськими, публікувалися в цьому контексті лише на зовсім маргінальних ресурсах, на кшталт телеграм-каналу української філії партії ісламістів Хізб ут-Тахрір.

Висновки

За останні три роки ситуація з антисемітизмом у Росії та в Україні зазнала значних змін. При цьому досить очевидно, що вона розвивається у двох країнах у різні боки. Це тим більше заслуговує на увагу, що раніше, попри збройний конфлікт, який триває з 2014 р., і різницю в політичній системі та суспільних настроях, прояви антисемітизму значною мірою можна було схарактеризувати загальними майже для всього пострадянського простору особливостями.

У Росії, через загальну логіку пропагандистського забезпечення агресії проти України, антисемітизм зайняв міцне місце в державній ідеології. У масовій свідомості стався перелом у суспільних настроях щодо близькосхідного конфлікту – Ізраїль втратив симпатії більшості росіян. Найбільш агресивні прояви антисемітизму, аж до терористичних актів, пов'язані насамперед із радикальними ісламістськими групами.

В Україні кількість антисемітських інцидентів помітно знизилася, а зафіксовані випадки здебільшого мають менший характер, ніж раніше. Держава зміцнила законодавчу базу у сфері боротьби з антисемітизмом, підвищився рівень розкриття антисемітських злочинів. Українці відчують солідарність із народом Ізраїлю. Проте, загальні виклики, з якими Україна цілком імовірно зіткнеться у найближчому майбутньому, можуть негативно вплинути й на ситуацію з антисемітизмом.